

S
A
P
T
A
R

S
H
E
E

P
R
A
K
A

S
H
A
N
P

सप्तर्षी

दिवाळी विशेषांक

आक्टोबर २०१४ प्रथम आवृत्ती

- कविता
- गजल
- लेख
- चारोळ्या

सप्तर्षी
प्रकाशन

सप्तर्षी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

सप्तर्षी दिवाळी अंक

Saptarshee diwali ank

प्रकाशक:

सप्तर्षी प्रकाशन

गट नं.८४/२

दामाजी कॉलेजच्या पाठीमागे,
मंगळवेढा, ता.मंगळवेढा

जि.सोलापूर

४३३३०५

दूरध्वनी: ९७६६९२४९९२

© सप्तर्षी प्रकाशन, मंगळवेढा

प्रथमावृत्ती: २०१४

मुख्यपृष्ठ: किशोर घुले, (सत्यर्षी डी.टी.पी.)

डिझायनर:

किशोर तुकाराम घुले

मंगळवेढा

मूल्य: रुपये

सप्तष्टी ई-दिवाळी विरोधांक २०९४

सप्तष्टी दिवाळी

आंक २०९४

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

अनुक्रम

- १.) आठव..
- २.) पुनवरात..
- ३.) गांधीजी की जय
- ४.) खेल मायेचा
- ५.) पुन्हा तेचः
- ६.) विजयादशमीः
- ७.) शेवटचा अंक
- ८.) गझल
- ९.) रोज नाही रे..
- १०.) माझा बाप
- ११.) चारोळ्या
- १२.) माझा शालीन सहभाग
- १३.) नजरबंदी
- १४.) अगाध लीला
- १५.) अनोखी काव्यनिर्मिती
- १६.) गझल
- १७.) निघून गेलेले सावलीला
- १८.) उजेडाचे हात
- १९.) तुझे ते दिवस प्रेमाचे ..
- २०.) स्त्री भ्रुण हत्या
- २१.) कवडसा
- २२.) मी मरणार आहे..
- २३.) अब रावण राम से नही मरता है..
- २४.) गजल
- २५.) सत्याविनाच चालू आमुचा प्रवास बापू

वर्षा किडे-कुळकर्णी
वर्षा किडे-कुळकर्णी
निशिकांत देशपांडे
अंजली राणे वाडे
मुरारीभाऊ देशपांडे
मुरारीभाऊ देशपांडे
मुरारीभाऊ देशपांडे
निलेश कवडे
शशी दंभारे
प्रा. डॉ. नवनाथ अंगद शिंदे
सोनम
सुनेत्रा नकाते
विजयकुमार देशपांडे
विजयकुमार देशपांडे
विजयकुमार देशपांडे
विनोद अग्रवाल
गजानन मुळे
गजानन मुळे
देवदत्त नामदेव घरत
देवदत्त नामदेव घरत
देवदत्त नामदेव घरत
देवदत्त नामदेव घरत
डॉ. आर. बीसिंह, मुंबई
राज पठाण
राज पठाण

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

- २६.) सूर्य जाता पश्चिमेला
 २७.) अजब तुझे सरकार
 २८.) दिपराग
 २९.) कवितेची कविता
 ३०.) पोलिस
 ३१.) दिवाळीची गंमत भारी
लेख
 ३२.) फिर छिडी बात
 ३३.) धर्म निरपेक्षतेचं ढोंग कशाला
 ३४.) गुरु कोणाला म्हणावे
 ३५.) पर्यावरण व मानवी आरोग्य
 ३६.) परस्बागेतील तुळस औषधी गुणधर्म
 ३७.) पर्यावरणस्नेही घर: संकल्पना
 ३८.) टेरेस गार्डन/कुंडीतील फुलझाडे
 ३९.) संत तुकाराम
 ४०.) खेडयातील दवाख्राना
 ४१.) Indian Energy Scenario and Vision 2020.
 ४२.) Foreign Direct Investment in Multi-Brand
 Retail Market in India: Its Challenges and Issues.

राज पठाण
 सौ.ज्योत्स्ना राजपूत
 सौ.ज्योत्स्ना राजपूत
 शिवाजी घुरे
 निशिकांत देशपांडे
 देशपांडे अरुण वि.
 सौ.वर्षा किंडे-कुळकर्णी
 वर्षा किंडे-कुळकर्णी
 वर्षा किंडे-कुळकर्णी
 सिध्देश्वर तु.घुले
 सिध्देश्वर तुकारा घुले
 सिध्देश्वर तुकारा घुले
 सिध्देश्वर तु.घुले
 प्राचार्य, डॉ.सुरेश शिंदे
 सिध्देश्वर तु.घुले
Maheshkumar S.Kedar
Maheshkumar S.Kedar

सप्तर्षी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

संपादकीय..

दिवाळी आणि दिवाळी अंक हे नातं अत्यंत सुरेख! फराळाबरोबरच दिवाळी अंकातून विचारांचा साहित्योत्सव ही समाजाची बौद्धिक गरजच आहे. आजच्या इंटरनेट व संगणकीय सोशल मिडीयाच्या जगातही दिवाळी अंकाचे महत्त्व वाढत आहे. वाचण्याची जनमाणसातील अभिसूची वाढत आहे. ग्रामीण भागातील नवलेखक नवकवि यांच्या साहित्यास बळ देण्यासाठी सप्तर्षी प्रकाशनच्या रूपाने नवचळवळ २००७ पासून छापिल व इ बुक स्वरूपात सुरुवात झाली आहे. या प्रकाशनच्या पहिलाच इ दिवाळी अंक २०१४ चा अंक देताना विशेष आनंद होत आहे. मराठी भाषेच्या विस्तारणाऱ्या लेखनविश्वात एक नवं प्रांगण नवकवी, लेखकांना उपलब्ध करून देत आहोत. या प्रयासासाठी आपल्या मायबोलीतील वाचक, लेखकांचा प्रतिसाद मिळेल यात शंका वाटत नाही. दिपोत्सवाच्या शुभेच्छा.

संपादक

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

आठव..

नको विचार्स मज
कशी सरली कालची रात
आठवत गेले सख्या मी
तुझ्या समवेतची एक एक बात..
प्रणयी रंगलो बेधुंद
शृंगारी सजली ऐर एक रात
स्पर्शाने तव मोरपिसी
पुलकीत होईल गात्र न गात्र..
शहराती रोम रोम
सळसळे अंगभर शिरशिरी
हवीशी वाटे ही गोड अनुभूती
जी स्पंदने वाढवी ऊरी....
काहूर माजे काजळी
तप्त दाह जीवी जाळी
झाले होते रे नाद खुळी
न राहिले माझेच मुही....
वेढ्या आशेची अपेक्षा
सदा असावा तू समीप

सहवास तुझ्या मतगंधीत..
घेतल्या होत्या आणाभाका
देण्या जन्मोजन्मीची साथ
छळले रे मज या आठवाने
ऊभी सारी भयाण रात..
जगु कशी तुझ्याविना
विचार कर ना थोडातरी
साथ तव न लाभता
उरेन मी बापुडी अधुरी..

कवयित्री: सौ.वर्षा किंडे-कुळकर्णी
हिंगणा रोड, नागपूर-३६

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

वाटे संपू नयेच केक्हा

पुनवरात..

प्रतिपदेची चंद्रकोर ती
पौर्णिमेला चंद्र झाली
अश्विनात गुलाबी थंडी
चांदण्यांची गाणी गायली..
आठवे मज त्या शारदीय पुनरावती
एका निवांत समयी
चंद्रमा उतरला होता
अपुल्या तळहातांच्या द्रोणात..
चांदण्यात चंद्रबिंबाच्या
झाले होते रे मी पारिजात
मत्तगंधित सहवासी तुझ्या
चिंब नाहले चांदररात

मीलनी आपुल्या चांदण्यांची
होती बाग अंबरी फुलली
बरसून चांदणे फुले मनी
जीवनी सुख पौर्णिमा आली ...

गळा घातली चांदण्यांची माळ
पैंजण जडावाचे पायी
बुद्ध होताच तव मिठीत
होता वाढला दाह देही..
स्पर्शाने तुझ्या मोरपिसी
चंद्रपिसारा झरला मनभर
श्वास रोखिला मी कुडीत
शिरशिरी उठली रे तनभर
ऋतुबदलाच्या अन् आपुल्या या प्रेमसोहळ्यात
चांदराती चाले खेळ चंद्रमण्यांचे
झालो होतो रे एकरूप अन तृप्त
प्राशुनी ते श्वास चांदण्यांचे
उभी असे मी वेडी
प्रतिक्षेत तव सारी रात
सख्या, ये ना आज पुन्हा
करण्या मजवर चंदेरी प्रेमबरसात..

कवयित्री: सौ.वर्षा किंडे-कुळकर्णी

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

गांधीजी की जय

आज तर म्हणायलाच पाहिजे
गांधीजी की जय
सत्याग्रह शस्त्र शोधलस
स्वातंत्र्य त्याचं फलीत
आम्ही घेतलं हातात जसं
माकडा हाती कोलीत
वेळी अवेळी सत्याग्रह
आम्हाला जडलीय सवय
आज तर म्हणायलाच पाहिजे
गांधीजी की जय
आजच्या गांधीचं काय सांगू
दिल्लीत बसत्यात
क्वचिंची कोन इच्चाराव तर
गालामंदी हसत्यात
तरण्या गांधीला मिळणाऱ्य म्हने
सिंहासनाचं वलय
आज तर म्हणायलाच पाहिजे
गांधीजी की जय

दुष्ट वृत्ती हिंसा करताना
सगळीकडे दिसत्यात
शांतिप्रिय लोकांना
भ्याड म्हणून हसत्यात
तुझ्या अहिंसेला हिंसेचे
वाढू लागलय भय
आज तर म्हणायलाच पाहिजे
गांधीजी की जय
आभावातला तारा तुदून
अंधारात हरपतोय
अंधाराच्या तिव्रतेन
प्रकाश झोत करपतोय
होतोय बघा अंधाराचा
प्रकाशावर विजय
आज तर म्हणायलाच पाहिजे
गांधीजी की जय

निशिकांत देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

खेळ मायेचा

जाणिवेच्या कक्षेत फिरतो मायेचाच खेळ सारा
पेटतात दीप आशेचे उजळतात कित्येक वाटा
प्रवाही दिशेला जुळता गतीचाही मेळ अनोखा
अनिर्बंध वहावा वाटे सुखाचाच गार वारा
मुक्ततेची किनार लेऊनी पाशही हे देखणेसे
स्पर्शित जाती अनवट कप्पे हवेहवे अन नकोनकोसे
युगामागुनी युगे चालती ना उमाळे ना उसासे
क्षणाक्षणांनी विरत जाती श्वासांत सत्य भाससे
नश्वर असुनी भूल पडे मग सौख्याची त्या घडीभरी
ध्यास लौकिकाचा छळे अन आभास वैभवाचा ऊरी
भिरभिरते अवतीभवती नियतीची ती नजर दुधारी
संचिताचे देणे-घेणे परतुनी ये हलके माघारी

कवयित्री : अंजली राणे वाडे

वसई

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

पुन्हा तेच

रावण दहन करता करता

निष्पाप जीवाला मुकले

पुन्हा एकदा गर्दीचे

मानसशास्त्र चुकले

अशा घटना नेहमीच्याच

शिकेना कोणी काही

गर्दी जमा करण्याचे

वेडच जात नाही

त्यातही शिरते राजकारण

समस्या राहते लांब

गर्दीत शिरण्याआधी मित्रा

विचार कर, थोडा थांब

नको आता पुन्हा पुन्हा

असले काही पेच

डोळेसुधा सुकून गेले

पाहून पाहून तेच

कवि : मुरारी देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

विजयादशमी

कित्येक वर्ष रावण जाळला
पुन्हा येतो कुटून
एकाच या विचारानं
मस्तक गोलंय उठून

रावणाच्याही नव्या आवृत्त्या
अवतरतात नव्या रूपात
त्याचीच दिसतात हल्ली
पाचही बोटे तुपात

सोयीसाठी आजकाल
रावणालाही मिळतात पाळणारे
त्या तुलनेत नगण्य दिसतात
तयाला धरून जाळणारे
शुभेच्छा धरून जाळणारे

शुभेच्छा घायला आपण
तरीही कधी विसरायचं नाही
'रावणाची लंका' बघून
उगाच खाली घसरायचं नाही

एखादी विजयादशमी मित्रांनो
भविष्यात नवकीच अशी असेल
खूप खूप शोधलं तरी
जाळण्यापुरताही 'रावण' नसेल

कवी: मुरारी देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

शेवटचा अंक

आयुष्याच्या संध्याकाळी, काय विदारक चित्र
मुले मुली ना कोणी जवळी, नाही एकही मित्र

विझणारी ती ज्योत सांगते, हाताना बघ मंद
दिली बांधुनी घरे जयांना, तीही दारे बंद

तूच मला अन् मीच तुला गं, पिले उडाली दूर
कुणाकुणाच्यासाठी आता, डोळ्यांना हा पूर

उत्साहाने छान मांडले, विश्व चिमुकले मस्त
आयुष्याच्या सायंकाळी, तेच सर्व उद्धवस्त

जाईना जीव म्हणू आता आले नशिबी जगणे
आशाळभूतावाणी टकमक फक्त आकाशी बघणे

कवी: मुरारीभाऊ देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

गङ्गल

आपला वाटतो नेहमी

आपला वाटतो नेहमी

तो उरी दाटतो नेहमी

रोज पाहून माझा खिशा

स्वज्ञ मी छाटतो नेहमी

रोज चढतो नवी पायरी

पाय जो चाटतो नेहमी

आज श्रीमंत वस्तीत या

गरिब का? बाटतो नेहमी

पापण्या मिटवूनी दुःख मी

अंतरी थाटतो नेहमी

देव दिलदार होतो जसा

का? खिशा फाटतो नेहमी

कवी : निलेश कवाडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

रोज नाही रे..

रोज नाही रे,
पण कधी कधी आपलेही शहर
काश्मीर होते..
भुरभुरतो पाऊस इथेही आणि
झुळझुळती सिल्की हवा
मध्यम वेगात स्थिर होते
तू उगाच्च भटकतोस
शोधात बहराच्या
नावात काहीच नसते
कुठल्याच शहराच्या
तुला अपुप,
हॅलोजनच्या रेशमी प्रकाशाचे
पण, खेळ चालतात अशा-निराशांचे
पाठीवर स्वप्नांची जड सैक घेवून
तू तुडवत जातोस रस्ते

अनोळखी चेहऱ्यांना तिथल्या,
तुङ्गी प्रतिभा कुठे समजते
थकलास कधी चकचकत्या
रात्री, स्वतःला तेजावून
तर खुशाल फिर मागे
आपल्या शहराकडे वळून
तुळ्या सुखासाठी इथे
अजूनही, रोज मिणमिणतो
तुळशी जवळ दिव..
तुळ्या स्वप्नांसहीत
या शहरालाही
तू नेहमीच, आहेस हवा..!!!

कवयित्री : शशी दंभारे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

माझा बाप

वाट पाहतो पावसाची

माझा शेतकरी बाप

कोरड्या आभाळाचा

त्याला जडला ताप

पळतो पांढरा ढग

वाकुल्या दाखवत

सुकली पिंक

बाप सुटला मुळ्या झाकत

धरली दुपार आगातानं

पानांच्या आवळून पिपाण्या

करपल्या पानांतून

सुर कांही येईना

नागवला बाप माझा

झाली अंग ठिगळानं

धोतराची बोळं

पडली जणू ओऱ्योन

पंढरीच्या वाळवंटात

घेई विडुलाची उरी भेट

कट्टाळू माझा बाप

पाही पावसाची वाट

त्याला विश्वास भारी

नाही सोडणार अधांतरी

पडं रे मुक्या जितराबासाठी

हिरवीगार कर भुई सारी

प्रा. डॉ. नवनाथ अंगद शिंदे

राहता, अहमदनगर

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

आधी तुझं सुर
शब्दांशी खेळणं झालं
मग हळूच तुझ्या डोक्यात
प्रेमाचं वारं फिरलं.. ।

- सोनम

तस तर मला प्रेमातलं
फार काही कळत नाही
पण तुझा हात हतात अस्तना
बोलल्या बिगर राहवत नाही.. ।

- सोनम

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

माझा शालीन सहभाग

कोणास ना बोले कुणी

पण बोलते हृदयतूनी

कोणास ना बोले कुणी

पण बोलते हृदयातुनी

व्यवहार जो जाणे खरा

तो निश्चयी आहे गुणी

मी काफियाने बांधीली

कविताच ती होती जुनी

जेव्हा तिला तू डिवचले

ती बोलली फुल्कारूनी

हे वृत्त आहे बेरकी

अन गङ्गल माझी देखणी

सुनेत्रा नकाते

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

नजरबंदी

तुझ्या पापण्यांच्या फडफडीने
माझ्या नजरेचे फुलपाखरू
कासावीस होऊन म्हणजे
कितीवेळ मी स्वतःला आवरू

अगाध लीला

मुठभर आकाराचे हृदय
मुठीत ठेवते प्रचंड शरीराला
परमेश्वराच्या निर्मितीला
शब्द अपुरे दाद द्यायला!

अनोखी काव्यनिर्मिती

शब्दांशी मी भांडत असता
मोडतोड केली त्यांची खूप
एकी करून संगनमताने
शब्दांनी रचली कविता गुपचूप

कवी - विजयकुमार देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

गङ्गल

थांबतो गाव पाहून जरा

थांबतो गाव पाहून जरा

माणसे साव पाहून जरा

देत आहे इथे थोडकी

ओळखी नाव पाहून जरा

लक्तरे मी विकू पाहतो

चांगला भाव पाहून जरा

घाबरा जीव झाला ससा..

कोडगी हाव पाहून जरा!

वाटही लांबसी रडतसे..

लंगडी धाव पाहून जरा!

पक्ष सोडून बघा चालले..

ते नवा ठाव पाहून जरा!

हासते लोकशाही मनी..

भाषणी ताव पाहून जरा!

कवी: विनोद अग्रवाल

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

निघून गेलेले सावलीला

मी कवडसे गोळा करण्याचा
तो खेळ विसरून गेलोय.
सावली आता नाहीच कुठे
सर्वत्र उन्ह पोळतच आहे.

आता कधीतरी
आणखीन वाढले उन्ह..
अनं तयार होईल
एखादी निर्वात पोकळी
त्यात पाचोळ्यासारखा
उडून जाण्याची
मी वाट बघतोय आई..

कवी : गजानन मुळे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

उजेडाचे हात

इतिहास सद्पुरुषाच्या चेहन्यावर
रेंगाळत राहिलेला विद्रोहाचा एक तारा
अंगणातल्या धुळीला थोपवण्यासाठी
अंगणातल्या धुळीला थोपवण्यासाठी
शिंपलेले पाणी निरनिराळ्या वादांचे..
आणि नंतर धुळीच्या झालेला धुराळा
बिछान्यावर झोपू न देणारे
वर्तमानाचे ढेकुण.

राजवाड्याच्या छताला
एका मागून एक लागत गेलेले टेकू
कोसळत्या पावसात..
निसरड्या रस्त्यात..
घसरून पडलेले पुतळे..
आणि त्यांची निसटती विचारधारा
वाहून गेलेली.
फक्त काही काजवे आहेत
अंधुक अंधाराच्या पायरीवर.
मी त्याच अंधाराचे डोळे घेऊन
शोधत फिरतो उजेडाचा हात..
.. मालवलेला!

कवी: गजानन मुळे
मु.पो.किणी, ता. भोकर, जिल्हा. नांदेड

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

तुझे ते दिवस प्रेमाचे ..

मी तुला पाहिलं आणि पाहतच राहिलो..
तुझ्या ओठात असुन सुध्दा झुरतच राहिलो..
कॉलेजात तुझ्या नजरेने मला आपलासं केलं..
मी दूर जात होतो मनाने तुला माझांस केलं..
काय होतं प्रेमात मी हृदयात कोरत राहिलो..
माझे श्वास तुझ्यात सारखं गुंतत राहिलो..
माझ्या मनात हा पाऊस बरसत रहायचा..
तु समोर आलीस की ढग होऊन जायचा..
मला सतत वाटायचं तु माझी होशील..
आज नाही पुढच्या दिवशी माझी होशील..
मी तर स्वप्न पाहिलं पण तु आठव ना..
तुझ्या नजरेत दिसायचे ते प्रेम आठव ना..
पण आज सर्व थांबतोय तु ही थांब ..
माझा एकतर्फी प्रेम दूर जातोय लांब..
मी विसरणार नाही तुला तुझ्या नावाला..
सुंगधीत नेहमी केलंय त्याने माझ्या जिवनाला..
माझ्या हरएक जन्मांवर तुझेच नाव राहिल..
तुला वाटलं तर मी आज तुझाच होईल..
मी वाट बघतोय..

देवदत्त नामदेव घरत

मु.खारपाडा, ता.पेण, जिल्हा. रायगड

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

छ्री भुण हत्या

नको आई मला तु टाळूस
नको आई मला तु मारूस
नको आई मला तु फुलवूस
नको आई मला तु दुरावूस

दिनरात सायी स्वप्नात राहता
क्षणभर आनंदाच्या धुंदीत राहता
मग चाहूल लागते तुम्हा लेकराची
मुलगी नको अशा तुम्हा वारसाची

दिस सरून गर्भास येते आकार
क्षण सोनियाचा दिवस होतो साकार
गगनास आस लागे ह्या भूईची
तुम्हास ओढ लागे उगीउगी बालाची

जावूनी वैद्य पाहता माझे लिंग
मग पेट्टी मनात मारावयाचे सुरुंग
आई का निर्दयी माता तु अशी
जन्मा आधी हे विष पचवू कशी

कुणी गला कुणी श्वास कोँडूनी मारी
वाचवण्या भीक मागावी कोणत्या दारी
आईपण तुला लाभंत या मजमुले

आज मला जावे का लागते आई
भाग्य माझे तुझ्या मिटले उदरातूनी
कशी मी सुखी जाऊ ह्या जगातुनी
दुःखे आमची रंगती अशाच कवितेतुनी

**देवदत्त नामदेव घरत
मु.खारपाडा, ता.पेण, जिल्हा. रायगड**

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

कवडसा

आई तू उन्हामध्ये

सावलीचं गाणं गायचीस

मी तुझ्या चेहऱ्याकडे पाहत राहायचो

...सावलीचा पदर शोधत

सावल्यांतल्या कवडशयांना

हातावर नाचवत. झुलत..

दिवस कधीच निघून गेले

आणि त्यामागून तुही

फक्त उन्ह होतं तसंच

सावली नसलेल्या जागेवर

कवडसे उरलेच नाहीत

आता आखं उन्ह जेव्हा

पोळायला लागतं मला

तेव्हा मी तुझं ते गाणं

आठवण्याचा प्रयत्न करतो

पुन्हा पुन्हा

पण काय सांगू

सूर सापडतात जरा जरा

पण शब्द

निघून गेलेले सावलीला

मी कवडसे गोळा करण्याचा

तो खेळ विसरून गेलोय.

सावली आता नाहीच कुठे

सर्वत्र उन्ह पोळतच आहे.

आता कधीतरी

आणखीन वाढेल उन्ह.

अन् तयार होईल

एखादी निर्वात पोकळी

त्यात पाचोळ्यासारखा

उडून जाण्याची

मी वाट बघतोय आई.

देवदत्त नामदेव घरत

मु.खारपाडा, ता.पेण, जिल्हा. रायगड

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

मी मरणार आहे..

मी मरणार आहे.. जरा श्वास देऊन जा
जिवंत झालो तर .. जरा मरण देऊन जा

जगावे किती या भरलेल्या माणसांत
अपमानाच्या बदल्यात जहर देऊन जा

नजर कुणाची पाहता होते क्षणात थरकाप
थरथरणाऱ्या ओठांस शराब देऊन जा

माणसे आपली रक्ताची कुठे वाटतात
हृदयातील नात्यांना तडा देऊन जा

तु तिथे खुशीत मी इथे बेचैनीत
गोंधळलेल्या मनास समजूत देऊन जा

प्रितीच्या वाटेवरी हजारदा मन सांडले
राहिलेल्या शरीरास विष देऊन जा

माझ्या हरएक सुखदुःखाचे अशू होतेस
त्यांना ऐकायला एक गळाल देऊन जा

देवदत्त नामदेव घरत
मु.खारपाडा, ता.पेण, जिल्हा. रायगड

सप्तष्ठी ई-दिवाली विरोधांक २०१४

अब रावण राम से नहीं मरता है..

रावण बोला राम से
मै ना मरूंगा तेरे बाण से
तेरे खंजर या तलवार से
ना तेरे कोई अस्त्र से
नाही कोई शस्त्र से
भूल जाओ प्रभु त्रेता के दिन
अब तो कलियुग की छाया है
सत्य मेरे यहाँ एडियाँ घिसके
असत्य का परचम लहराया है
दूसरे की पत्नी भगाने वाले
रेप और फ्राड के एफआयआर वाले
काले पैसे काली नीयती वाले बाहुबली
यहाँ चुनाव जीतकर नेता बन जाते हैं
लोकसभा मे बैठकर कानून को ठेंगा दिखाते हैं
चारों की शिकायत करके सज्जन जेल जाते हैं

लोकतंत्र के नाम पर हुक्मत चलाते हैं
यही फ्राडिये यही नेता कानून बनाते हैं
लूप होल रख कानून में बाहर आ जाते हैं
काला पैसा रख स्विस बैंकों में
मातृदेश को ते धोखा देते हैं
भारत भूमि 'स्वर्गादपि गरीयसी' है
पर यहाँ राम के नाम पर
रावण का राज चलता है
इसीलिये प्रभु रामजी जितनी बार
आप रावण को मारोगे उतनी ही बार
रावण फिर फिर से जी उठता है
साल में एक दशहरे के दिन राम का राजा होता है
बाकी तीनसौचौसठ दिन रावण ही राज करता है

डॉ.आर.बीसिंह, मुंबई

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

गजल

चेहन्यांवर खुशाली दिसे
सौख्य उमलून गाली दिसे!!

जिंकणार ज्येता तिथे,
लोकशाही मवाली दिसे!!

गुंड हैदोस घालती,
देव दैवा हवाली दिसे!!

दीन लोकां भरे कापरे,
एक त्यांच न वाली दिसे!!

नेट येताच हाती किती-
प्रौढ बालक अकाली दिसे!!

शुद्ध पाणी हरवले कुठे?
ही नदी आज नाली दिसे!!

दोष नाही कुणाचा अरे,
नोट माझीच जाली दिसे !!

राज पठाण

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

सत्याविनाच चालू आमुचा प्रवास बापू!

सत्याविनाच चालू आमुचा प्रवास बापू!
ना जगलो कधीही तुच्या मिठास बापू!
ते अंगमेहनतीला गणतात तुच्छ येथे,
झील सर्व गांवे आता उदास बापू!
निघतात रोज यात्रा मतदार जोडण्याच्या,
माणूस जोडण्याची चिंता कुणास बापू?
कार्यालयास दांडी मासून कर्मचारी,
बहुतेक सर्व जागी करती विलास बापू!
दररोज जाळपोळी दररोज दंगली या,
हिंसवरीच आहे आमुची मिजास बापू!

राज पठाण

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोषांक २०१४

सूर्य जाता पश्चिमेला

सूर्य जाता पश्चिमेला सावल्या जाती कुरे?
फुंकरावे वेदनांना सांग ती नाती कुरे?
ज्ञानाचा दिवा हा मागतो पैसा किती?
तोच ज्योतीबा कुरे अन् पेअल्या वाती कुरे?
या म्हणावे संकटांना जिंदगी माझी फुका,
झोप गेली दूर माझी कालच्या राती कुरे?
मंथनाने सागरांच्या आकळेना शेवटी
एकही ना भेटला मज स्वर्ग ते साती कुरे?
निर्झराचा रंग काळा, गंधली माती कुरे?
किलबीलाटांनी भरावी आसमंताची छटा
कोडवाडचा आत सारी पाखरे गाती कुरे?

राज पठाण

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

अजब तुझे सरकार

निवडणुका झाल्या जाहीर
नेत्यांची नुसती पळापळ
प्रत्येकाचं वेगळ तुणतुण
अन प्रत्येकाचं वेगळं संबळ

बाजूला राहिले जनतेचे सारे
विकासाचे आवश्यक मुद्दे
एकमेकांच्या भाषणातून देती
एकमेकांना शब्दांचेच गुद्दे

अन्न वस्त्र निवारा एवढेही
जनतेला पुरवता येत नाही साथे
मतदारा फसवून उगाच देतात
नुसतेच मोठे मोठे पोकळ वादे

सांभाळता आली नाही आघाडी
यांची अन टिकली नाही युती
जनता बिचारी गोंधळली ना
आता कोणता झेंडा घेऊ हाती

सारेच नेते झाले आता देवभक्त
अन देव झाले सारे मतदार
उद्धवा! खरच रे बाबा तूच बघ
झाले कसे अजब तुझे सरकार!

सौ.ज्योत्ना राजपूत (पनवेल)

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

दिपराग

तुङ्या नुसत्या आवाजाने
पेटतात लक्ष दिवे
अगदी तेल वातीविना
तू दिपराग गायत्यासारखा.....
अन उजळून निघतो
माझ्या मनाचा गाभारा
अगदी मनमंदिराच्या
बाहेरचा तो तुङ्या
आठवणीचा तो
दिपस्तंभ ही उजळतो
पुन्हा नव्याने

दिपवून टाकतो
माझ्या नयनाच्या ज्योती.....
ह्या पेक्षा दिवाळी
तरी वेगळी काय
असते रे

सौ.ज्योत्स्ना राजपूत (पनवेल)

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

कवितेची कविता

नक्षत्रांच्या पंखामधले वादळ कविता,
तेजाबाच्या पेल्यामधले काजळ कविता,
आकाशीच्या विजेसाख्यी कोसळते ती
नागीणीच्या डंखामधली भोवळ कविता।
चोखोबांच्या चिपळ्यांमधला जागर कविता,
ज्ञानेशाच्या ओवीमधला सागर कविता,
पांडूरंगाच्या चरणावर ओतून थावा
मुक्ताईच्या डोळ्यामधला पाझर कविता।
देणाऱ्याच्या हातामधली भाकर कविता,
गाणाऱ्याच्या ओठामधली साखर कविता,
छाया होवून अवती भवती वावरते ती
हृदयामधल्या जख्मांवर फुंकर कविता,
दखळणाऱ्या श्वासांमधुनी मनात येते
गर्द गुलाबी तारुण्याची किंमत कविता।
कलंदराच्या सृजणव्यथांचे कोंदण कविता,
भातुकलीच्या भावछटांचे गोंदण कविता,
भरकटलेल्या मुसाफिराची पांदण कविता।

रसरसलेल्या सृजणक्षणांची बारव कविता,
नव्या युगाच्या आगमनाचा आरव कविता,
शक्य अशक्याच्या सीमेवर पेटून जाते कविता,
चांदणवेड्या आयुष्याचा गौरव कविता।
रिमझिमणाऱ्या सप्तसुरांचे गुंजन कविता,
आयुष्याच्या रथचक्राचे वंगण कविता,
शब्दांमधुनी सौम्य विजेचा इटका देते
बुरस्टलेल्या परंपरांचे भंजण कविता।
कधी वाटते पाण्याहून पातळ कविता,
सक्त अशी कि तटबंद कातळ कविता,
अनुभुतीच्या लाटा सुगंधी घेवून येते
गाभाऱ्यातील उद्बत्तीचा दर्वळ कविता।
तीर कधी तलवार कधी ती खंजर कविता,
कडेलोट होताच व्यथांचा उसळी घेते
क्रांतीच्या जन्माचे पहिले अक्षर कविता।

शिवाजी घुगे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

पोलिस

त्याचा बाबा विचित्र होता असेच त्याला वाटले,
चार शब्द ना कधी बोलला, दुःख मनाला काचत होते
सणासुदीला आनंदाने मिळून जेवण कधी न झाले,
येई तो रात्री अपरात्री, थंड अन्नही त्याला चाले
सूर्योदय होण्याच्याआधी दिवाळीतही स्नान न केले
स्वर्ग पित्याला कसा मिळावा? मनात काहुर उटून गेले
अव्याल येता वर्गामध्ये घरी धवता सांगायाला
घरात नव्हता बाप, शेवटी डोळे मिटले झोपायला
मधी नव्हे ते पिक्चर बघण्या आम्हासंगे बाबा आले
भ्रमणधनी वाजताच का तो अर्धामधुनी उटून गेला?
चार घराच्या भिंतीनाही विचित्र वाटे जरी वागणे
सहनशीलता घरात इतकी! कुणी ना पुसती तया कारणे
तणाव, दंगेथोपे होता, हटकुन बाबा घरात नसतो
उशीर होता परतायाला, जीव आईचा जिवात नसतो
दिवा लाऊनी देवापुढती डोळे मिळूनी प्रार्थना करी
माय मागते देवाला 'कर औळवंत नवन्यास श्रीहरी'
मूल विचारी नोकरीतही जीव असा ओलीस कशाला?
पित्यास नाही कधी वाटले झालो मी पोलीस कशाला?

निशिकांत देशपांडे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

दिवाळीची गंमत भारी

दिवाळीची गंमत भारी
पाहुणे आले हो घरोघरी
दिवाळीचे रूप नवेनवे
झगमगती आकाशदिवे।
पहाटेची लगबग सारी
सरेख्र रांगोळी दारोदारी
खमंग फराळाची कमाल
गोडाधोडाची कित्ती धमाल।
धुडाड-धुम्म-धडाड-धुम्म
फटाक्यांची ही धमाल धुम्म
फुलबाज्या - अन भुई नळे
सुईन-सटाक रैकेट पळे।
दिदीसाठी भेट कित्ती छान
भाऊबीजेला भैय्याचा मान
आज्जी-आजोबा आले घरी
मज्जा दिवाळीला आली खर्री।

अरुण वि. देशपांडे

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

फिर छिडी बात

परवा दुपारी 'विविध भारती' वर सखी महेती ही कार्यक्रम ऐकताना (लिखाण करताना गाणे ऐकण्याची जुनीच सवय, पूर्वी अभ्यास करताना होती ती आजही कायम आहे. आजच्या काळात रेडिओ अन् दूरदर्शन वरील दर्जेदार कार्यक्रम बघणारी मी अपवाद आहे). कानावर गाण आलं, फुल आहिस्ता फेको फुल बडे नाजूक होते हैं, 'अन माझ्या डोळ्यासमोर महाविद्यालयीन काळ उभा राहिला. मला फुलं, गजन्यांची प्रचंड आवड. माहेरी आईने जोपासलेल्या बागेत वर्षभर फुले फुलायची अन मी ती वर्षभर केसात मळायची. गुलाब, मोगरा, शेवंती, निशिगंध, अबोली, जाईजुई, चमेली, सायली, बुचाची फुले हमखास माझ्या डोक्यात विराजमान हात. कधी गजरा नाही तर दोन पानासहित एक मोठं फुल अगदी आशाताई भोसले स्टाईलने डोक्यात घालायची. बालपणी इतर फुले नसली तर तगराची फुलेही मला चालंत, तगराच्या फुलांच्या गजन्यासाठी हट्ट करीत असे, कारण डोक्यात फुले हवीच असायची. अन तो हट्ट आई पुरवित पण असे. शालेय जीवनात आणि कॉलेज जीवनातही हे फुल वेड कायम राहिले. शाळेत असताना बाईना स्वतःच्या घरचे टपोरे फुलं देण्यात खूप आनंद व्हायचा, अभिमानही वाटायचा अन मैत्रिणी पुढे भाव पण खाता यायचा. कॉलेजमध्ये असताना एकही दिवस फुल व गजरा लावला नाही असे होत नसे. मी 'ग्रंथालय शास्त्र प्रमाणपत्राचा अभ्यासक्रम केला त्याचे क्लासेस संध्याकाळी ६ ते रात्री ९ असायचे. जाताना मी चमेलीच्या कळ्यांचा गजरा लाऊन जायचे अन जसजशी रात्र व्हायची तसतश्या त्या कळ्या उमलायच्या अन पुर्ण क्लास चमेलीच्या सुगंधाने भरून जायचा. माझ्यासोबत सर्वच त्या सुगंधाने उल्हासित, आनंदित व्हायचे. एखाद दिवस गजरा लावला नाही की विचारणा व्हायची. माझ्या गरजा लावण्याने मैत्रिणी माझा हेवा करायच्या. मग रोज एकीला फुल किंवा गजरा भेट दिल्याशिवाय माझी खैर नसायची. मैत्रिणीलाच हं; नाही तर तुमचा गैरसमज व्हायचा. त्या अगदी हक्काने मागून घेत. त्यांना दिल्याशिवाय मला ही घालता येत नसे. फुलांच्या मळण्यावरून मला कॉलेज मध्ये फिश पाँड ही मिळाले होते. फुले व गजरा वाळव्यावर तो लगेच काढून फेकायची माझी सवय टिपल्या गेली आणि मला 'फुल अहिस्ता फेको फुल बडे नाजूक होते है' हे व फुल गेंदवा ना मारो ना मारो हे टायटल मिळालं होतं. मित्रमैत्रिणी मला फुलवेडी अन फुलराणी असं चिडवत. रेडिओवरील हे गीत ऐकून गत सूर्तींना उजाळा मिळाला अन मी कॉलेज जीवनात फेरफटका मारून आले.

सध्या निसर्गाचा वर्षोत्सव सुरु आहे. आसमंत, घरच्या बागा, रोपवाटिका विविध रंगांच्या फुलांनी रंगीत आणि गंधित झाल्यात. जाई, जुई, चमेली, सायली, निशिगंध, चाफा, सोनचाफा,

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

अनंत, रातराणी, पारिजातक, मधुमालती, गुलाब, बटमोगरा, बकुळी, बुचाच्या मत्तगंधानी मनाला धुंद करीत वेड लावलेय, मनाच्या चित्तप्रवृत्ती प्रफुल्लीत होत आहेत. घरच्या बागेत मी सुगंधाची बरसात करणारी झाडे अन वेलीच लावल्यात. सिझनल, शो ची क्रोटॉन्स, कॅक्टस, बडींग चे गुलाब बागेची शोभा नक्कीच वाढवतात पण मला आपली भारतीय झाडेच आवडतात. बागेतील रंगीबेरंगी फुले बघून मन कसं प्रसन्न होतं. नैराश्याने ग्रासलं असेल, उदास वाटत असेल तर बागेत एक फेरफटका मारून आलं न की तुमचं औदासिन्य कुठल्याकुठे पळून जातं अन ताजेतवानं वाटतं. एवढी शक्ती नक्कीच फुलांमध्ये आहे.

फुले तरी किती प्रकारची, नानाविध रंग, रूप, आकार अन सुवासाची. फुलांचं एकच काम, मनाला प्रसनन करण्याचं, टवटवी आणण्याचं, आनंद देण्याचं. मग ते एवढंस फुल असो की कमळाच. गवत फुलाला बघूनही कवी त्याला म्हणतोच की, गवत फुला रे गवत फुला, असा कसा रे मला लागला सांग तुझा रे तुझा लळा'. स्वतःकडे रंगांनी, आकाराने, सुगंधाने आकर्षित करून मनाला मोहित, सुगंधित करण्याचं सामर्थ्य फुलांमध्ये आहे.

मोहक फुल हे सर्वानाच वेड लावतं, मग तो सामान्य माणूस असो की कवी, लेखक अन विचारवंत. फुलांबद्दल प्रत्येकजण काही न काही सांगून जातो. 'फुल म्हणजे देवाघरची शोभा आहे' असा सुदर्शन म्हणतात तर मिल्टन म्हणतो, 'फुल म्हणजे देवाचा मुकुट होय', फुलांशिवाय निसर्गाची कल्पनाच करवत नाही. फुले नसती तर माणसाचे आयुष्य किती रुक्ष झाले असते. म्हणूनच जयशंकर प्रसादांनी म्हटलंय की, 'फुले हि निसर्गाच्या औदार्याची देणगी आहे. त्यांच्या सुगंधाने हृदय अन मेंदू पवित्र बनतो.' फुलांची गुणवैशिष्ट्ये सांगताना एच बिअरचं म्हणणं आहे की, 'फुलांना बनविण्यात विधाता इतका तल्लीन होऊन गेला की तो फुलांना वाचा देण्याचेच विसरून गेला. म्हणून फुले अबोल राहूनच आपलं सौंदर्य मानवाला बहाल करतात.'

सकाळ संध्याकाळ फिरायला जाताना एखाद्या खडकाच्या कपारीत उगवलेल्या रोपट्याला आलेलं मोहक फुल बघितल्यावर जाताना मान वळवून पुन्हा एकदा त्याकडे बघण्याची इच्छा होतेच. याविषयी रवींद्रनाथ टागोर सांगतात, 'विधाता हा मोठमोठ्या साम्राज्यापासून विमुख होऊ शकतो पण इवल्याशया फुलापासून त्याला विमुख होता येत नाही.' फुले हे पृथ्वीवर सुगंधाची उधळण करणारे अन हृदयाला प्रकाशित करणारे तारे आहेत.' या शब्दात आपले मत व्यक्त त्यांनी केले. मनुष्य फुलाचा रंग, आकार विसरू शकतो पण त्याचा गंध दिर्घकाळ त्याच्या मेंदूत दरवळत राहतो. प्रेम राज्यात तर फुलांना अनन्य साधारण महत्त्व आहे. प्रमीजन आपले प्रेम फुले देऊनच व्यक्त करतात. पिवळा गुलाब हे मैत्रीचं तर लाल गुलाब हे प्रेमाचे प्रतिक मानले जाते. 'प्रेमाची कहरी भाषा म्हणजे फुले होत.' असे पी बेन्जमिनचं मत नवीन पिढीने चांगलच लक्षात ठेवलंय. म्हणून फुले देऊन प्रेम व्यक्त करायला एक दिवसच त्यांनी राखून ठेवलाय. 'रोझं डे.' यादिवशी

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

गुलाब अव्वाच्यासवा भावाने विकले जाते. प्रेमाशिवाय जीवन नाही अन फुलाशिवाय प्रेम नाही अशी त्यांची धारणा असते. म्हणून विकटर डूम्मच्यही मत असेच आहे. त्याच्या मते 'जीवन हे एक पुष्ट आहे तर प्रेम त्याचा सुगंध' जे प्रेमी प्रत्यक्ष भूदृश नाहीत ते, 'फुल तुम्हे भेजा है खत मे, फुल नही मेरा दिल है' या शब्दात भावना व्यक्त करतात. तर कधी 'ती येते आणिक जाते, येताना कधी कळ्या आणिते अन जाताना फुले मागते, ती येते आणिक जाते..' या गीताचाही आधार घेतला जातो. 'बाजार' चित्रपटातील, 'फिर छिडी बात', बात फलों की, रह न जाए बात आज फुलोंकी' ही गजल फुल या एका शब्दाभोवती अप्रतिम रचलीय. 'मोगरा फलला, मोगरा फुलला, फुले वेचिता बहरू कलीयासी आला' असं मोगन्याचं वर्णन केल्याशिवाय संत ज्ञानेश्वरांनाही राहवले नाही. तर स्वर्गातून आणलेल्या पारिजातकाच्या फुलांवरून रूक्षिणी अन सत्यभाषा मध्ये भांडण होतं. रूक्षिणी कृष्णाला विचारते, 'बहरला पारिजात दारी, तरी फुले का पडती शेजारी?' आता बोला! बकुळीच्या फुलांसोबत बालपणीचं गीत आणि परकराच्या ओच्यात गोळा केलेली फुले आठवतात. बुचाच्या म्हणजे आकाशमोगरीच्या फुलांची वेणी मी मळली आहेच पण आमच्या घरच्या या फुलांनी अख्ख्या वेटाळातील मुलीना वेढं केलं होतं. सकाळपासून तर संध्याकाळपर्यंत त्यांचा मुक्काम झाडाखालीच असायचा. जसजशी फुलं पडतील तसतशी वेचायची. रात्री तर या झाडवर जणू चांदण्याच उगवल्याचा भास क्हायचा. चमेली, जाई, जुई, कुंद, सायली बाबतही असाच अनुभव यायचा. उन्हाळ्यात अंगणात झोपताना गंध श्वासात भरभरून घेत असे मी. मग गाढ झेप लागायची. जणु त्या गंधांची नशा चढायची. असो 'फुलोंसा चेहरा तेरा, कलीयोंसी मुस्कान है' अशी प्रेयसीला खुश करण्यासाठी तारीफ केली जाते. प्रेमीजनांशिवाय आपणही विविध प्रसंगी पुष्टगुच्छ देऊन आपल्या भावना प्रिय व्यक्तीपर्यंत पोहचवतो. अल्पशी मदत करताना सहज बोलून जातो. 'फुल नाही फुलाची पाकळी' म्हणून घ्या हो, असं आर्जवही आपण करीत असतो.

आपल्या रंग रूप, गंधाची उथळण करणाऱ्या फुलांचं आयुष्य ते किती? तर फक्त २४ तासांचं. काहीच तर १२ ते ८ तासाचंच. या अत्यल्य आयुष्यात ते मानवाला किती भरभरून देत असतात नाही? मानवाने फुलांकडून तसेच झाडांकडून, एकूणच निसर्गाकडून असे निस्वार्थीपणे अन निरपेक्षपणे जीवन जगणे शिकायला हवे. जमेल स्वार्थी माणसाला? असे तो जर जगला न तर घडिपूळचाही नाश होऊन जगात सर्वत्र आनंदी आनंद होईल. माझा मानव जातीला कसा उपयुक्त फायदा होईल हे मानवाने फुलांकडून शिकून कायम ध्यानात ठेवावे. कारण मनुष्य जीवन नाशवंत आहे हे अटक सत्य आहे. म्हणूनच विल्बर फोर्स म्हणतो की, 'सौंदर्याचे नाशवंत स्वरूप

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

समजण्यासाठीच विधात्याने जणू फुले निर्माण केली आहेत.'

असे असले तरी प्रत्येक फुलांचं भाग्य वैमवगळे असतं. माखनलाल चतुर्वेदी यांनी, 'फुलों की चाह' या कवितेत प्रत्येक फुलाच्या भौयाविशयी वर्णन केलंय. ते म्हणतात, 'काही फुलांना प्रभूचरणी लीन होण्याचा, काहींना ललनेच्या केशसंभारात ऐटीत मिरवण्याचा, काहींना सदनाची शोभा वाढवण्याचा तर काहींना प्रेताला सजवण्याचं काम असतं. तर काही फुले विनाकारण पायदळी तुडवली जातात. हल्ली विविध समारंभामध्ये फुलांचे भव्यदिव्य डेकोरेशन केले जाते. क्षणिक आनंदासाठी

लाखोंचा वारेमाप खर्च केला जातो. दारावर स्वागतासमयी गुलाबांची फुले दिली जातात. काहीच जण ती व्यवस्थित ठेवतात तर काही लहान मुलांना देतात. मुलेच ती फुलांना चुरगळतात, तुडवतात, पाकळ्यापाकळ्या करून फेकतात. फुलांच्या दांड्यांनी मारामारी करतात हे दृश्य मी पाहिले की त्या फुलांना किती वेदना होत असतील या भावनेने मनही आक्रंदते. सकाळचे पहाटपक्षी तर दुसऱ्याच्या बगीच्यातील फुले, फांद्या वाकवून वाकवून तोडतात, हक्काने. तेहा त्यांची अक्षरशः कीव येते. उगाच फुल तोडण्यान्या व्यक्तीविषयी रवींद्रनाथ टागोरांनी म्हटलंय ते असत्य नाही. ते म्हणतात, 'फुलाच्या पाकळ्या तोडणाऱ्याला फुलाचे सौंदर्य कधीच अस्वादता येत नाही. अशा व्यक्ती हृदयहीन असल्या पाहिजेत.

पायदळी तुडवल्या गेलेत, चुरगळ्ले गेली तरी फुलं आपलं कार्य करीतच असतात. म्हणूनच एक लेखक महाशय म्हणतात, 'पायदळी चुरगळ्ली जाणारी फुले ही चुरगळणाऱ्या पायांनाही सुगंध देऊन सुगंधित करतात.' खरंय त्यांचं फुले वाळल्यावरही अन्तराच्या स्वरूपात मनुष्यावर सुगंधाची उधळण करीतच असतात. कोणताही भेदाभेद न करता. ज्यांनी मला चांगलं ठेवलं त्यानाच मी सुगंध देईन, इतरांना नाही असं फुलांचं नसतं. फुलं पूर्णपणे समर्पित जीवन जगतात. मानवाने फुलांच्या जीवनातून हा बोध नवकीच घ्यायला हवा, नाही का? शेवटी म्हणावसं वाटतं.

Our life is like a flower in which petals are joys and sorrows, butterflies are friends and their sweet love is 'honey'.

सौ.वर्षा किंडे-कुळकर्णी, हिंगणा रोड, नागपूर

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

धर्म निरपेक्षतेचं ठोँग कथाला

वर्षा किडे-कुळकर्णी, हिंगण रोड, नागपूर

भारत हा धर्मनिरपेक्ष देश आहे हे जगात आपण मोठ्या गर्वाने, अभिमानाने छातीठोकपणे सांगतो. येथे विविध जाती, धर्माचे, पंथाचे लोक गुण्यागोविंदाने राहतात, विभिन्नतेचे एकता हे भारताचं वैशिष्ट्य आहे हेही सांगताना आपला ऊर भरून येतो. पण प्रत्यक्षात असं खरंच आहे का? हल्ली चित्र अगदी उलट दिसतंय. ही विभिन्नता एकमेकांच्या नाशाला कारणीभूत ठरत आहे. कारण आज प्रत्येक जण आपलाच धर्म, आपलीच जात श्रेष्ठ मानत आहे, आणि दुसऱ्या धर्म, पंथाला कमी लेखण्याचे काम सूरु आहे. त्यासाठी अनेक आरोप प्रत्यारोप केले जातात. अगदी हीन पातळीवर. वर्षानुवर्षे व सत्य असलेला इतिहास बदलायला निघतात. क्षुल्लक कारणांवरून दंगली घडविल्या जातात. त्यात आजपर्यंत लाखो निरपराध लोकांचे बळी गेलेत. धर्माच्या कटूरतेपायीच देशाचे तुकडे झालेत आणि होऊ घातलेत. धर्माच्या कटूरतेपायीच पूर्वी देशावर परकीय आक्रमणे झालीत व आजही दहशतवादाने भारताला चहूबाजूंनी वेठीस धरलंय. तर दुसऱ्या बाजूला आम्ही आमच्या देशाचं नाव भारत केलं. हिंदुस्थान म्हणायला आम्हाला लाज वाटते. नक्हे त्यात 'हिंदू' हा शब्द आल्याने ते चालायचेच नाही ना! कारण आपला देश धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र, नाही का?

केवळ कागदोपत्री आणि कायदेशीररित्या फक्त धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र असलं तरी भारतात प्रत्येक ठिकाणी जात व धर्माचा उल्लेख करावाच लागतो. कां उल्लेख करायला सांगता तुम्ही? धर्मनिरपेक्ष देशात खरं तर याची गरजच असायला नको. अगदी जन्माच्या प्रमाणपत्रापासून तर मृत्यू प्रमाणपत्रापर्यंत जातीचा उल्लेख करावा लागतो. ही 'जात' अखेरपर्यंत जातच नाही. खरं तर मनुष्याचा जन्म कोणत्या धर्मात वा जातीत होतो हे त्यांच्याही हाती नसतं हे माहीत असून सुधा ती जात, धर्म जन्मतः त्याच्यावर लादली गेलेली असते. स्वेच्छेने जात, धर्म, पंथ बदलणारे कमीच.

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

आपापल्या धर्माचा प्रसार, प्रचार करताना सक्तीने धर्मातरण च अधिक होतं. गरिबीचा, असहाय्यतेचा, अज्ञानाचा फायदा घेऊन, अमिषं दाखवून, जे पूर्वापार चालत आलंय आणि आजही तेच होतंय.

जन्मापासून तर शाळा, कॉलेज प्रवेश, शिष्यवृत्ती व आरक्षणासाठीही जातीचा दाखला आवश्यक. एकत्र खेळलेल्या, बागडलेल्या जीवश्च कंठश्च मित्रांमध्ये आरक्षणाची भिंत आपोआप उभी राहते आणि त्यांच्या मनात एकमेकांविषयी कटुता, द्वेष, मत्सर, ईर्षा निर्माण होते. ही बिजं मनात पेरते ती जात. याला कोण जबाबदार? अर्थातच सरकार. सोकॉल्ड धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र असूनही येथे जातीच्या राजकारणाने नुसता उच्छाद मांडलाय. ग्रामपंचायतीपासून तर राष्ट्रीय पातळीपर्यंत जातीच्या आधारावरच राजकारण खेळलं जातंय. जातीची टक्केवारी पाहूनच उमेदवार उभे केले जातात. गड्डा मतांसाठी राष्ट्रीय सुरक्षेसारख्या महत्त्वाच्या प्रश्नाला दुर्लक्षित करून परदेशी, घुसखोरांना आंजारलं गोंजारल जातं. दहशतवाद्यांना वर्षानुवर्षे फाशी दिली जात नाही.

जातीच एकक्याचं पान वापरून प्रत्येक पक्ष आपापली पोळी भाजून घेतो. निवडणुकांवर डोळ ठेवून आरक्षणाचं गाजर दाखविलं जातंय. सध्या महाराष्ट्र सरकारने जे मराठा व मुस्लिमांना १६ व ५ टक्के आरक्षणाची घोषणा केलीय ती निवडणुकीवर डोळा ठेवूनच. खरंच आरक्षणाची सर्वानाच गरज आहे का? मला नाही वाटत. ज्यांना होती त्यांनाही केवळ पाहिले १० वर्षे आरक्षणाची सवलत द्यावी असे डॉ.बाबासाहेब म्हटले होते. त्यांनी सांगितलेल्या सर्व गोष्टी पाळल्या जातात तर मग ही गोष्ट का नाही पाळली गेली? स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर ६७ वर्षे होऊनही अद्यापही आरक्षण का सुरु आहे? आणि त्यात दिवसेंदिवस नवनवीन जातींची भर घालत आहेत का? एक तर इतकी वर्षे आरक्षण देऊनही समाजाला तुम्ही पंगू, आळशी आणि ऐदी बनवून ठेवलंत. बरं, आरक्षण देऊनही त्या त्या जातीतला सर्व समाज प्रगत, आर्थिकदृष्ट्या, शैक्षणिकदृष्ट्या सक्षम इ

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

गाला का तर नाहीच. ज्यांनी सवलतींचे, आरक्षणाचे सरकारी योजनांचे लाभ उठवले तेच गब्बर झालेत. सर्वाबाबत अज्ञानी आहेत जे लाभ उठवू शकले नाहीत ते आजही दारिद्रयात, अज्ञानात खितपत पडले आहेत. आरक्षण मिळालेल्या प्रत्येक जातीत विषमतेची दरी निर्माण झालीय, गरीब, श्रीमंत असे दोन वर्ग निर्माण झालेत. १०० टक्के पैकी ७५ टक्के आरक्षण झालंय. असे करून सरकारने इतर जातींवर एकप्रकारे खूप अन्याय केला आहे. कारण त्या जातींमध्येही आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत लोक आहेत. ज्यांना खरंच आरक्षणाची गरज आहे पण सरकार त्यांच्याकडे पूर्णपणे डोळेझाक करत आहे ते स्वार्थासाठी. हल्ली विनोदाने असेही म्हटले जाते की १०० टक्के आरक्षण केव्हा होणार? आणि जे आरक्षणापासून वंचित आहेत त्यांना न मिळता ज्यांना आधी मिळालेले आहे त्यांचीच टक्केवारी वाढणार.

विनोदाचा भाग सोडला तर ह्या आरक्षणामुळे राष्ट्रीय एकतेचे, एकात्मतेचे गोडवे गाणारे ढोंगी सरकारच स्वार्थासाठी जाती जातीत भेद करून तणाव निर्माण करून समाजाचं ऐक्य, शांतता धुळीला मिळवत आहेत. आरक्षण असावे पण ते आर्थिक परिस्थितीला धरून. जे खरंच आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत आहेत मग ते आरक्षित, अनारक्षित जातीतील त्या सर्वांना मिळायला हवे. जे आर्थिकदृष्ट्या संपन्न आहेत त्यांना आरक्षणाच्या कुबड्या पिढ्यान्पिढ्या हव्यात कशाला? त्यांनी स्वतःहूनच आपल्या गरजू बांधवांसाठी ते स्वखुशीने नाकारावं. वागतील असे लोक?

भारतातून 'ब्रेन ड्रेन' होतंय. हुशार विद्यार्थ्यांच्या हुशारीचा, ज्ञानाचा फायदा भारताला होत नाही अशी ओरड केली जाते. काय करणार अनारक्षित जातीतील मुले? इथे ठायीठायी त्यांची आरक्षणामुळे मुस्कटदाबी होते. त्यांच्या मेरिट्ला, हुशारीला कस्पटासमान लेखलं जातं. मग ती मुले

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

परदेशी शिक्षणाला जाऊन तेथेच स्थायिक झालीत तर त्यांचं कुठे चुकले? ते शालेय जीवनापासून आरक्षणपायी झालेली अवहेलना भोगून चुकलेले असतात. देशातील ब्रेन ड्रेन व्हायला सरकारचं आरक्षणाबाबतीत असलेलं धोरणच जबाबदार आहे असं माझं स्पष्ट मत आहे. परदेशी गेलेल्या मुलांना देशाभिमान, राष्ट्राभिमान काढला जातो पण या शब्दांशी राजकारण्यांचा तरी अर्थार्थी संबंध उरलाय काय? कोट्यावधीचे घोटाळे, महाघोटाळे करीत, काळा पैसा स्वीस बँकेमध्ये ठेवून स्वतःच्या सात पिढ्यांची सोय करणाऱ्यांनी 'देशाभिमान' हा शब्दच उच्चारायला नको. देशाला ओरबदून, लुटून जनतेचा पैसा खाणारे, हे लोक. कुठे देशाच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी प्राणांची आहूती देऊन सर्वस्वाचा त्याग करणारे स्वातंत्र्य सैनिक क्रातिकारक आणि कुठे हे स्वार्थाने लडबडलेले राजकारणी नेते?

सरकारच्या या फुटीरवादी धोरणामुळेच जातीयवाद एवढा फोफावलाय की आता थोर राष्ट्रीय पुरुष, शास्त्रज्ञ, साधू संत, देव-देवतांनाही लोकांनी जाती-जातीत विभागलंय. ज्या थोर राष्ट्रीय पुरुषांनी, समाज सुधारकांनी, साधु-संतांनी समाजाला संघटित करून, जनजागृती करून समाजाचे प्रबोधन करून त्यांना एका माळेत गुंफण्यासाठी आपलं सर्व आयुष्य खर्ची घातलं त्या महान व्यक्तींना आज हा आमचा नेता, तो आमचा नेता, हा आमचा संत, तो तुमचा.. असं विभागतो हाच आदर्श आपण त्यांच्या जीवनकार्यातून घेतला काय? आजच्या लोकांचे हे विघटनावादी कार्य बघून त्या थोर पुरुषांच्या आत्म्यांना नक्कीच असहा वेदना, क्लेश होत असतील. याचसाठी "आपण आयुष्य वेचलं काय?" असा प्रश्न ते स्वतःला विचारत असतील!

एवढेच नव्हे तर देशाला वृत्तपत्रे, पक्ष, संस्था, संघटना याही जातीत विभागल्या गेल्यात.

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

मध्यंतरी तर जातीनुसार जनगणना करण्याचा कुटिल डाव राजकारण्यांनी रचला. समाजस्वास्थ्याला हे सगळं हानिकारक आहे. जातीयवाद एवढा खोलवर रुजलाय की प्रत्येक समाज आपापले वेगवेगळे कार्यक्रम करीत असतो. मग गुणवंताचा सत्कार असो, वधु-वर सूचक केंद्र, वधुवर मेळावा वा सामूहिक विवाहसोहळा.

जातीच्या प्रचंड पगड्याखाली आज लोक आपल्याच तरुण मुला-मुलींना मारत आहेत. केवढं हे क्रौर्य? यांना मायबाप म्हणायची पण लाज वाटते. ऑनर किलिंगच्या घटनांमध्ये दिवसेंदिवस वाढ होतेय. आज २१ व्या शतकातही हे घडावं? हे सर्व बघितलं की वाटतं आपण खरंच प्रगत झालोत? नाही, तर आपली वाटचाल अधोगतीकडे होतेय. साधू-संतांनी दिलेला प्रेमाचा, शांततेचा, सहिष्णुतेचा, दयेचा, क्षमेचा परस्पर सामंस्याने राहण्याचा संदेश आपण विसरलात आपला दृष्टीकोन व्यापक न होता संकुचित होत चाललाय. याला कारण जन्मापासून चिकटणारी जात व धर्म. जीवनातला प्रत्येक व्यवहार करताना या धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रात (?) जात आडवी येते मग धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र स्वतःला म्हणण्याचं ढोंग कशाला करता? बाकी राष्ट्रे असलं ढोंग करीत नाहीत. तर कटूरतेने आणि छातीठोकपणे सांगतात की आमचा देश मुस्लिम राष्ट्र आहे. साम्यवादी आहे. आम्ही डावे आहोत, उजवे आहोत, हुक्मशहा आहोत, राजेशाही आहोत की लोकशाही आहोत. केवळ भारतच धर्मनिरपेक्षतेचं ढोंग करतोय, विविधतेत एकतेचं सोंग करतोय. मेरा भारत महान!

या महान भारताला येत्या १५ ऑगस्टला स्वातंत्र्य मिळून ६७ वर्षे पूर्ण झालीत. पण देशाची परिस्थिती बिकट होतेय. या धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रातील समाजात धर्म 'निरपेक्षतेपेक्षा' धर्म 'सापेक्षता' वाढतेय. पूर्वी गुण्यागोविंदाने राहत असलेले लोक एकमेकांचे पाय ओढत आहेत. जाती धर्माच्या स्वार्थी राजकारणापायी लोकांच्या मनात कटुता निर्माण हेतेय. मनामनातील दुरावा वाढतोय. हे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

कुठंतरी थांबायला हवं. असं मनापासून वाटतंय. नाहीतर आपला देश रसातळाला जाईल. 'फोडा व झोडा' या नीतीने परकीयांनी आपल्यावर शेकडो वर्षे राज्य केलं. आजही शेजारी राष्ट्र (चीन, पाकिस्तान) हेच करीत आहेत. इतिहासापासून खरा बोध आपण केव्हा घेणार? पुन्हा पारतंत्र्यात गेल्यावर? सर्वार्थाने अच्छे दिन यायला हवेत आता, नाही का?

भारताने खन्या अर्थाने धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र होण्यासाठी 'भारतीयत्व' ही एकच जात व 'मानवता' या एकाच धर्माचं पालन प्रत्येकानं करायला हवं. तरच विभिन्नतेत एकता निर्माण होईल. आणि आपण देशवासी राजकारण्यांच्या ढोंगी धर्मनिरपेक्षतेचा बुरखा फाडू शकू.

वर्षा किंडे-कुळकर्णी, हिंगण रोड, नागपूर

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

गुरु कोणाला म्हणावे

वर्षा किडे-कुळकर्णी, हिंगण रोड, नागपूर

गुरु पौर्णिमा म्हणजे आपल्या गुरुंच्या प्रति कृतज्ञता व्यक्त करण्याचा दिवस. या निमित्ताने गुरुंचे स्मरण करून, पुजन करून त्यांच्या प्रति आदर, स्नेह व्यक्त करण्याचा दिवस. गुरुंनी आपल्यासाठी केलेल्या कार्याची, घेतलेल्या कष्टांची व दिलेल्या सर्व सर्वज्ञानाची दखल घेऊन फुल ना फुलाची पाकळी म्हणून गुरु दक्षिणा देण्याचा दिवस. आज ना आदरयुक्त अन आदर्श गुरु राहिलेत ना शिष्य. रोजच्या वर्तमानपत्रातील घटना वाचून गुरु शिष्यांची महान परंपरा लाभलेले हेच का ते भारतवर्ष असा प्रश्न पडतो. असे भयाण चित्र असेल तरी काही सन्माननीय गुरु शिष्यांच्या जोड्या आजही आहेत व आजही अपवाद म्हणून का होईना विद्यार्थ्यांप्रति कळवळा असणारे, त्याच्या भविष्यासाठी झटणारे, त्यांना योग्य मार्गदर्शन करणारे, मन लावून तळमळीने इ ानदानाचं कार्य करणारे, आपलं कर्तव्य चोखपणे व निःस्वार्थीपणे बजावणारे अध्यापक व तेवढ्याच तळमळीने गुरुकडून ज्ञान प्राप्तीसाठी कायम धडपडणारे शिष्य आज आहेत. संख्या बोटावर मोजण्याइतपत असली तरी गुरु व गुरु पौर्णिमेचं महत्त्व भारतीय संस्कृतीत आहे व भविष्यातही कायम राहणार आहे.

गुरुविण दुसरे दैवत जगात असणे असंभव, आचार्य देवो भव', 'गुरु ब्रह्मा, गुरु विष्णू, गुरु देवो महेश्वरः, गुरु साक्षात परब्रह्म तस्मैश्ची गुरुवेनमः' या श्लोकात गुरु महात्म्य सांगितलेलं आहे. जीवनात गुरुंचे स्थान महत्त्वाचे आहे. 'गुरुविण ज्ञान नही' असा संत कबीर म्हणतात. जो महान, जो मार्ग दाखवतो, क्षमा करतो. तो गुरु अशी सरळ साधी व्याख्या करता येईल. सर्वसामान्य मनुष्याला बदलण्याचे सामर्थ्य बाळगणारे, मनुष्य देह धारण करून ईश्वराच्या सात्रिध्यात नेणारे ते गुरु. ज्यांच्या वाणीत, आचरणात, रूपात सत्याचे तेज आढळते ते गुरु. मनुष्य जगण्याचा चुकीचा मार्ग निवडतो त्याला सन्मार्ग दखवून त्यावरून चालण्याचे धैर्य, अन शक्ती गुरुंच शिष्याला प्रदान करतो. जीवन जगण्याची दिशा देतात, सत्याचा मार्ग दाखवितात. बरेचदा जीवन कलहात, संभ्रमावस्थेत आपण सापडतो, बरेचदा आपला अर्जुन होतो. अशावेळी काय करावे, कुठे जावे काहीच कळत नाही. जीवनातील संकटांशी सामना करण्याची शक्ती आपण घालवून बसतो. सत्य काय, असत्य काय हे ठरवायची सद्सद्विवेकबुद्धी नाहीशी होते. पुढचा मार्ग अंधकारमय दिसतो.

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

अशावेळी गुरुच्या मार्गदर्शनाने, उपदेशाने मार्ग सापडून आपली आत्मिक शक्ती वाढून आत्मबल वाढते अन संकटांशी सामना करण्यास सज्ज होता.

तसे पाहिल्यास आई ही बालकाची प्रथम गुरु बालक शाळेत जाईपर्यंत अन नंतरही त्याला घडविते. उत्तमोत्तम संस्कार करते. बालक शाळेत गोल्यावर शिक्षक त्याचे गुरु असतात. मग कॉलेज, नोकरी, व्यवसायत त्याला वेगवेगळे गुरु भेटतात. म्हणजेच तो कुणाला न कुणाला आपला आदर्श मानत आपले मार्गक्रमण करीत असतो. स्वतःची प्रगती साधत असतो. अध्यात्मात तर गुरुशिवाय पर्याय नाही. शिकावे असे ज्याच्या मनात येते तो शिष्य अन जो गुरु आज्ञेबाहेर जात नाही तो सतशिष्य. केवळ शिकता आले अन शिकवता आले म्हणजे गुरुशिष्य होता येत नाही. दोहोऱ्याही अंगी तेवढी पात्रता असावी लागते. गुरु जेवढा ज्ञानी तेवढा ते ज्ञान ग्रहण करण्यास पात्र शिष्य असावा लागतो. म्हणून शिष्य चांगल्या गुरुच्या शोधात असतात. तर गुरुही योग्य शिष्याच्या शोधात असतात. कुणालाही ते शिष्य करून घेत नाही.

'अध्ययन' अन 'अध्यापन' याचा अर्थ काहीतरी ठोस शिकायचे अन ते इतरांना सांगायचे. श्रुती अन स्मृतीचा अवलंब करायचा. जे इकला ते स्मृतीबद्ध करून योग्यवेळी त्यात भर घालून इतरांना सांगायचे ते संसृती वाढवण्यासाठी टिकवण्यासाठी. पूर्वी गुरुकुलात शिक्षण याच पध्दतीने चालायचे.

गुरु कसा असावा तर त्याच्या अंगी पंचमहाभतांचे गुण असावेत. तो 'अग्नी' सारखा 'पाठकृत' म्हणजे मार्गातील अडथळे जाळून वाट दाखवणारा, 'आकाशा'सारखा अननभूत अन मदत देणाऱ्या मित्रासारखा, 'वसूण'प्रमाणे जीवन देऊन रक्षण करणारा, 'वायु' प्रमाणे सर्वत्र सांचे करणारा म्हणजेच सर्वगामी बुद्धीचा असावा तर 'उर्वी'म्हणजे पृथ्वी प्रमाणे स्थिरत्व व सहिष्णुता व क्षमाशील वृत्ती असणारा मनुष्याचा गुरु होऊ शकतो. गुरु हे पंचमहाभूताचे गुणधर्म सोडले की त्यांचे गुरुत्व संपतं, उरतं ते लघुत्त्व. वर उल्लेख केलेल्या गुणांनी युक्त गुरु ही झालेत अन त्यांच्या तोडीचे शिष्यही झालेत. अशा अनेक महान जोड्या आपल्याला ज्ञान आहेतच. गुरु शिष्यांचं नातं पूर्वी सत्संगाचं, मधल्या काळात शिक्षक विद्यार्थ्यांचं अन ते आता सर्वसामान्य इ गालंय. गुरु शिष्य घडवतो, त्यातील पोटेंशियल काढतो. गुरु ब्रह्म ज्ञानाची बरसात करतो, शिष्य ती झेलायला तयार पाहिजे. गुरु हा आशीर्वाद देण्यास सदैव तयार असतो. फक्त शिष्याची शिर नमवायची तयारी हवी. हल्ली ना गुरु राहिलेत ना शिष्य. वोंगी साधु-संत, बुवा-महाराजांनी अध्यात्माचा तर विद्यादानाचे पवित्र कार्य करणाऱ्या शिक्षणसंस्थांनी, शिक्षकांनी पैसा कमवण्याचं

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

साधन करून निवळ बाजारीकरण केलंय. पालक अन विद्यार्थी तेवढेच जबाबदार आहेत. आज विद्यादानाचं हे भयंकर चित्र पाहून मन खतावत. ना गुरु तसे राहिले ना शिष्य, काही अपवाद वगळता या पाश्वर्भूमीवर गुरु कसा असतो हे गुरुयात.

गुरु हा त्रिनेत्र नसलेला शिव, चतुर्भुज नसलेला विष्णू, अन चतुर्मुख नसलेला ब्रह्मा आहे. साक्षात आदिमातेला गुरुदक्षिणा देताना भगवान श्रीशंकरांनी श्रीगुरुविना दुसरे ब्रह्म नाही असे म्हटले आहे. माता जन्म देते पण गुरु त्याजनमाला अर्थ देतो, नेत्रांना सृष्टीचं, कर्णांना श्रुतीचं, अन जिव्हेला वाचेचं साफल्य देतो. गुरु हा अक्षय ज्ञानाग्नी आहे. गुरुस्वरूप हे निराकार, नित्य निरंजन स्वरूप आहे. गुरुत्वे हे महत्त्व लक्षात घेऊन प्रत्यक्ष परमेश्वर श्री दत्तात्रेयांनीही २४ गुरु केलेत.

आपल्यसारख्या सामान्य माणसाला संसाराचा भवसागर तरून जाण्यासाठी व इहलोकी अन परलोकी कल्याण साधण्यासाठी गुरुच्या मार्गदर्शनाची गरज असते. कारण गुरु हा आपल 'हित बघणारा सद्गुरुच असतो. सद्गुरुच्या कृपेने भगवंत भेटतो आणि 'अहं ब्रह्मास्मि'ची जाणीव होते. गुरु आपल्या जीवनाचं सार, रहस्य व ध्येय सांगतात. आपलं अज्ञान दूर करता. आपलं जीवन त्यांच्या सहवासात बदलवून टाकतात.

अज्ञानातिमिरांधस्य ज्ञानांजन शलाकाय।

चक्षुः उन्मिलीतं येणे सदुस्त नमाभ्यहम।
संत ज्ञानेश्वर म्हणतात,

'मज हृदयी हा सद्गुरु।

जेणे तारिला हा संसार पुरू।

म्हणोनी विशेषे हा अत्यादरू। विवेकापरी।

एकदा सद्गुरु केल्यावर गुरु सांगेल तेच वागणे हीच गुरु सेवा. गुरुच्या मनाशी, वृत्तीशी एकरूपता आली पाहिजे. सर्व दुःख गुरुला सांगून पूर्णतः शरण गेलं तरच शिष्याचा कार्यभार गुरु उचलतो. ईश्वराच्या भक्तीत मग्न असलेला शिष्य गुरुला आवडतो.

'जिकडे तिकडे सद्गुरु। भजन कुणाचे करू।

बाहेरी सद्गुरु, माझा मी पण सद्गुरु। हा ही सद्गुरु तोही सद्गुरु।

अशी मनाची अवस्था झाली पाहिजे. मग गुरु हाच परमार्थ, गुरु हीच तीर्थयात्रा होऊन जाते. केवळ अध्यात्माकरिता गुरु लागतो. असे नसून व्यवहारात, प्रपंचात ही गुरुचे मार्गदर्शन हवे. कारण गुरु ही माऊली असते. हसत खेळत मुल रडायला लागले की त्याचा बाप त्याला खाली ठेवतो पण आई

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

मात्र मुलाला उचलून कडेवर घेऊन शांत करते. त्याचप्रमाणे सद्गुरु ही शिष्यावर माऊलीप्रमाणे प्रेम करतात, आधार देतात. म्हणूनच म्हटलंय को,

सद्गुरु असता पाठीराखा।

इतरांचा लेखा कोण करील।

गुरु आपल्या मनाला वळण लावतात, अंतिम सुख दाखवतात. म्हणून सद्गुरुला शरण जावे. गुरुभक्ताला समाधानात ठेवून संकट दूर करण्याची, सहन करण्याची शक्ती देतो. गुरु आज प्रेमाणे वागणाऱ्याला काहीच कमी पडत नाही. पण त्यासाठी गुरुवर पूर्ण श्रद्धा हवी. मग कृती करावी व नंतर सद्गुरुच्या अनुभव आपल्याला येतोच. त्यासाठी नामाचे चिंतन, भगवंताचे ध्यान गुरु आज्ञाप्रमाण मानावी. तिच गुरु कृपेची खुण आहे. परमात्म्याकडे जाण्याचे अनेक मार्ग असले तरी गुरुने सांगितलेला राजमार्गच असतो. त्यानेच जावे. गुरुआज्ञेच्या पालनाशिवाय दुसरे कर्तव्य उरायला नको. गुरुने सांगितलेले साधन पतीव्रतेसारखे निष्ठेने, अनन्यतेने सांभाळले पाहिजे. गुरु व्यतिरिक्त केलेली खटपट, साधना व्यर्थ जाते अन साधकाला कष्टच पडतात. गुरु आज्ञा प्रमाण मानणाऱ्यालाच खरे सुख प्राप्त होते. सद्गुरु कुणाला करावे? जिथे आपले समाधान होते तेच गुरुपद म्हणावे. गुरु भेटीची आस, तळमळ अंतरंगात असली पाहिजे.

मज हृदयी हा सद्गुरु, जेणे तारिला संसार पुरु।

म्हणोनी विशेषेही अत्यादरू, विवेकापरी ॥

-संत ज्ञानेश्वर

सौ.वर्षा किडे-कुळकर्णी, हिंगणा रोड, नागपूर

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

दिव्य वनौषधी

सिध्देश्वर तु.घुले, मंगळवेढा

कोरफडीस आपल्या पारंपारिक वनौषधीचा इतिहास आहे. आयुर्वेदशास्त्रानुसार कोरफड ही गुणधर्माने तिक्त, शितल, रेचक, संकोचक, पुष्टीकारक, वाजीकर, कृमीनाशक व विषघन असून तिच्यापासून तयार केली जाणारी रजतप्रवर्तनी, कुमारी पाक, कुमारी वटी, कुमारी आसव यासारखी आयुर्वेदीक उत्पादने प्रसिद्ध आहेत. जगभरातील शास्त्रज्ञानी कोरफडीला निसर्गाचा चमत्कार अशी संबोधना केली आहे. परंतु कृत्रिम रासायनिक औषधे बनविणाऱ्या खाजगी कंपन्यांचा गल्लाभरू व्यवसाय चालू रहावा म्हणून जाणूनबूजून कोरफडीसारख्या दिव्य वनौषधीचा म्हणावा तितका प्रसार व प्रचार झालेला नाही. आज कृत्रिम रासायनिक औषधांचे दुष्परिणाम जगासमोर येत आहेत. त्यामुळे कोरफडीसारख्या निसर्गतः आरोग्य संवर्धन करणाऱ्या वनौषधींचे महत्त्व वाढत आहे. आजवर कोरफडीवर अनेक रुग्णालयीन चाचण्या झालेल्या असून त्यामध्ये कोरफड ही अनेक रोगांवर उपचार करण्यासाठी यशस्वी सिध्द झालेली आहे. त्यामध्ये प्रामुख्याने खरचटणे, पडसे, चेहन्यावरील मुरम, पोटशूल, अॅलर्जी, आगीमुळे झालेल्या जखमा, अपचन, दमा, खोकला, कावीळ, सूर्यप्रकाशामुळे झालेला दाह, संधीवात, त्वचारोग, किरणोत्सर्गामुळे झालेला त्वचारोग, त्वचेवरील गाठी, विषाणूजन्य संसर्ग, जुना थकवा, मानसीक ताण, अल्सर, किटक दंश, केसातील कोँडा, सूज, मधुमेह, सोरॉसिस, इत्यादी रोगांवर अतिशय सकारात्मकरितीने कोरफड काम करते.

चेहन्यावरील मुरम, तीव्र सूर्यप्रकाशामुळे/किरणोत्सर्गामुळे झालेली बाधा, फोड, केसातील कोँडा, त्वचारोग, डोळयांची सूज, किटकाचा दंश, त्वचारोग, अल्सर यावर बाहेरून लेप देण्याच्या कामी कोरफड उपयोगी ठरते. तर शरीरातून घ्यावयाच्या पद्धतीमध्ये अल्सर, कोलायटीस, संधीवात, पचनविकार, डायबेटीस १ व २ प्रकार, कर्करोग, गाठी, शरीरप्रतिकार शक्ती संबंधित

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

समस्या, तसेच तिच्यामध्ये असणाऱ्या अँटीऑक्सिडंट घटकामुळे हृदयरोग टाळण्यामध्ये देखील कोरफडीची उपयुक्तता सिध्द झालेली आहे व तिच्या वापरामुळे कोणत्याही प्रकारचे दुख्यम दुष्परिणाम होत नाहीत. याबरोबरच कोरफडीतील ताजी जेल अलिकडे सौंदर्यप्रसाधन बनविणाऱ्या उद्योगामध्ये मोठ्या प्रमाणात वापरली जात असून तीच्या ओलाव्याच्या गुणधर्मामुळे सौंदर्यवर्धक उत्पादनामध्ये मागणी वाढत आहे. कोरफडीतून अनेक जीवनावश्यक पोषकद्रव्ये मिळत असल्याने ती शरीरातील अशा द्रव्यांची कमतरता भरून काढते म्हणून तीच्या उल्लेख आरोग्यरक्षक पेय म्हणून देखील केला जातो. पचनाच्या संबंधीत रोगांमध्ये विशेषत: बधकोष्ठता, अल्सर, कोलायटीस व हगवण यावर देखील कोरफड प्रभावी ठरली आहे. त्वचेचे आरोग्यसंवर्धन व वाढलेल्या वयाचे शरीरावरील परिणाम रोखण्यामध्ये कोरफडीतील कॉलॉजेन नावाचे द्रव्य काम करते. त्यामुळे कोरफडीचा वापर अनेक सौंदर्यवर्धक क्ले-पॅक, फ्रुट पॅक, मॉयशचराइंग पॅक यामध्ये देखील प्रामुख्याने केला जातो. त्वचेवरील संसर्गजन्य जीवांमुळे होणारी मुरमे, अँलर्जीमुळे होणारा त्वचेचा लालसरपणा, उन्हाळ्यामुळे येणारा त्वचेचा कोरडेपणा, त्वचा काळी पडणे, त्वचेचा तेलकटपणा इत्यादी दोषांवर देखील कोरफड प्रभावी ठरली आहे.

कोरफडीचे सेवन केल्याने किंवा बाहेरून लेपन केल्याने इतर कृत्रिम रासायनिक औषधांसारखा तात्काळ उपचार होऊ शकत नाही. परंतु कोणतेही दुष्परिणाम न होता तिचा उपयोग होतो. त्याकरीता वेळ देणे आवश्यक आहे. आपल्या शरीरात पेशींची पुनर्वाढ होण्यासाठी ९० दिवसांचा कालावधी लागतो. तितकाच कालावधी कोरफडीचे परिणाम दिसून येण्यासाठी आवश्यक आहेत. कोरफड सेवन कोणत्या पध्दतीने करावे व किती मात्रेमध्ये करावे याबाबत विविध मत प्रवाह वैद्यकिय क्षेत्रात आहेत. सर्वसाधारणपणे कोरफड सेवनाची सुरुवात करताना दिवसातून दोन वेळा पंधरा मिली लिटर या प्रमाणे करावी व ती जास्तीतजास्त ६० मिली लिटर पर्यंत वाढवावी. आपल्या पारंपारिक औषधी पध्दतीनुसार यकृताच्या समस्येवर एक किलो कोरफड रस, दहा ग्रॅम मिर पुड, ५० ग्रॅम सैंधव मिठ व ६० ग्रॅम लिंबाचा रस हे मिश्रण दहा ते पंधरा दिवस

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

काचेच्या बरणीत ठेऊन वापर करणे उपयुक्त ठरते. कोरफडीचे सेवन उपाशी पोटी केलेस तिचे चांगले परिणाम दिसून आलेले आहेत. परंतु कांही तजांच्या मते जेवणापूर्वी एक तास अगोदर कोरफडीचे सेवन चांगले अन्न पचन करण्यास हितकारक ठरते. वरील प्रमाणे कोरफडीचे सेवन आरोग्यास हितकारक ठरत असले तरीही कोरफडीचे अधिक सेवन बधकोष्ठता, पोटात वेदना होऊन उलटी होणे यासारख्या समस्या उद्भवु शकतात. म्हणून विशिष्ट आरोग्य समस्येमध्ये वैद्यांच्या सल्ल्याने औषधांचे सेवन करणे आवश्यक आहे. गरोदर महिलांनी तसेच रक्तातील साखर कमी असणाऱ्या मधुमेही रुग्णांनी व स्टरॉइड समावेश असणारी औषधे घेणाऱ्या विशेषत: अनियमीत हृदयस्पंदन असणाऱ्या रुग्णांनी कोरफडीचे सेवन टाळणे हितकारक ठरते.

सिध्देश्वर तु.घुले, मंगळवेदा

पुस्तक: दिव्य वनौषधी कोरफड

लेखक: सिध्देश्वर तु. घुले

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

पर्यावरण व मानवी आरोग्य

सिद्धेश्वर तु.घुले, मंगळवेढा

आपली भौतिक विकासाच्या ध्यासाने पछाडलेली जीवनशैलीमुळे आपले पर्यावरण म्हणजेच आपली सुंदर पृथ्वी प्रदुषित झाली आहे व पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे. सध्याच्या जगासमोरील ज्वलंत प्रश्न म्हणजे हरीतगृह परीणाम ज्यामुळे पृथ्वीचे अस्तित्वच धोक्यात आहे. प्रत्येकजण आपला सामाजीक दर्जा उंचवण्यासाठी चार चाकी वाहनाच्या मोहात पडत असून पर्यावरण प्रदूषणात सहभागी होत आहे. वाढती कारखानदारी व त्यामुळे वायू प्रदूषणाचा प्रश्न निर्माण झाला असून यास कराखन्यांच्या चिमण्यातून बाहेर पडणारा धुर अत्यंत विषारी आणि दाहक अशा वायूमुळे प्रदूषणात भर पडत आहे. व त्याचा आपल्या प्रकृतिअस्वास्थ्यावर विकृत परिणाम घडत आहे. तसेच आधुनिक उपकरणांचा वाढता उपयोग वाढती वाहनांची गर्दी यामुळे कार्बनडाय ऑक्साईड, सल्फरडाय ऑक्साईड, क्लोरोफलोरो कार्बन, शिसे या सारखे विघातक वायू वातावरणात सोडले जातात. त्यामुळे वातावरणातील उष्णता वाढली जाऊन त्याचा परिणाम वनस्पती जीवजंतू आणि इतर सजिवावर होतो. प्लास्टिक सारख्या ज्याचे जैविक विघटन होत नाही अशा वस्तुंच्या उत्पादनामुळे व अतिरीक्त वापरामुळे त्याच्या अपुर्ण ज्वलनातून निर्माण होणाऱ्या कार्बन मोनॉक्साईड मुळे हरीतगृह परीणामात मोठ्या प्रमाणात भर पडत आहे. पेट्रोलवर चालणाऱ्या वाहनांचे इंजिनामध्ये ज्वलन वाढविण्यासाठी ऑक्टेन अंक वाढविला जातो या करिता इंधनामध्ये टेट्राइथिलेड मिसळले जाते त्यामुळे पेट्रोलच्या ज्वलनानंतर बाहेर पडणाऱ्या वायू मध्ये कार्बनडाय ऑक्साईड, कार्बन मोनॉक्साईड, शिशाचे संयुगे धुर व हायड्रोकार्बन आढळून येतात. कांहि दूचाकी वाहनांमध्ये पेट्रोल बरोबर वंगण तेल मिसळले जाते त्यामुळे निर्माण होणाऱ्या धुरात देखील कार्बन मोनॉक्साईडचे प्रमाण जास्त आढळून येते. रेल्वे इंजिनामधून देखील कार्बन डायऑक्साईड, हायड्रोकार्बन, कार्बन मोनॉक्साईड इत्यादि पदार्थ हवेत मिसळले जातात. असे वायू श्वासाबरोबर फुफुसात जाऊन रक्तात मिसळतात व पेशींमधील प्राणवायूच्या प्रमाणात घट होते. त्यामुळे अनेक रोगांना आमंत्रण मिळते त्याच बरोबर अशा विषारी वायुंच्या हवेतील वाढत्या उत्सर्जनामुळे आपल्या वसुंधरेचे तापमान दिवसेंदिवस वाढत आहे.

वाढत्या लोकसंख्येमुळे निर्माण होणारी अन्नधान्याची मागणी पूरवण्यासाठी अतिरीक्त किटकनाशके व खतांच्या वापरामुळे अन्न, पाणी, हवा, माती प्रदूषणात मोठ्या प्रमाणावर भरच पडत आहे. त्याचा दुष्परीणाम जैव चक्रावर होत आहे. लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यामुळे

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

लागवडी योग्य जमिन व राहण्यायोग्य जमिन वाढविण्यासाठी वेगवेगळ्या कारखान्यांसाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्ष तोड होत आहे व पृथ्वी ओसाड पडत चालली आहे. महाराष्ट्रातील १,७७,८४० हेक्टर वनक्षेत्र मानवी अतीक्रमणामुळे बाधीत झाले असून १८६६३ हे.क्षेत्रावरील जंगलांचा विकास कामासाठी नष्ट करण्यात आली आहेत. देशभरात केवळ ६९१००० चौ.कि.मी जमीन वनक्षेत्राने व्यापली आहे. २८८००० चौ.कि.मी. क्षेत्रातील जंगले उजाड अवस्थेत आहेत. महाराष्ट्रात तर ३०७७१३ चौ.कि.मी. क्षेत्रफळावर राज्यात केवळ ५०००० चौ.कि.मी. जमीनीवर वनक्षेत्र शिल्लक आहे. त्यातील २१००० चौ.कि.मी. जंगल उजाड झाले असून विकासाच्या नावाखाली होणारी जंगल तोड ही पर्यावरणाच्या न्हासाला कारणीभुत आहे.

सजिव वस्तुने निर्माण केलेला कार्बन पचवण्याचे सामर्थ्य पृथ्वीने स्वतःमध्ये वनस्पतीच्या स्वरूपात निर्माण केले असून निर्सतः समतोल साधला आहे. वनस्पती अन्न निर्माण प्रक्रियेत कर्ब वायूचा वापर करतात व प्राण वायू उत्सर्जित करतात. परंतु पेट्रोल, डिझेल (जैविक इंधन) यावर चालणारी वाहने रेल्वे विमान यंत्रे यातून बाहेर पडणाऱ्या अधिक प्रमाणातील कार्बन, सल्फरट्राय ऑक्साईड, नायट्रोजन डायऑक्साईड व रेफ्रिजरेटर सारख्या उपकरणातून बाहेर पडणाऱ्या सी.एफ.सी वायू मुळे हरितगृह परीणाम धुविय प्रदेशातील बर्फ वितळणे, आम्ल पाऊस यासारख्या पर्यावरण असंतूलन घडविणाऱ्या घटना घडत आहेत. वाढत्या कार्बनडाय ऑक्साईड व सी.एफ.सी वायूच्या प्रमाणामुळे ओझोनच्या थराला मोठ्या प्रमाणात धोका निर्माण झाला असून.ओझोन वायूचे प्रमाण लक्षणिय कमी झाले आहे. व त्यामुळे प्राणघातक अतिनील किरणोत्सर्ग थेट सजीवांपर्यंत पोहचत आहेत. व मानवी आरोग्यास घातक ठरत आहे. त्वाचारोग, कर्करोग सारखे अतिगंभीर आजार होत आहेत.

जागतिक तापमान वाढीच्या समस्येचा आढावा घेण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाने डिसेंबर २००९ मध्ये आयोजित केलेल्या परिषदेमध्ये कार्बन उत्सर्जनाबाबत कोणत्याही देशावर बंधने घालणारा ठराव सर्वसंमतीने मंजूर करण्यात कोपन हेगन परिषदेला अपयश आले. यावरुन विकसित देशांना पर्यावरण संवर्धनामध्ये आनास्था असल्याचे दिसून आले. म्हणूनच नागरीकांनी पर्यावरण संवर्धनाच्या बाबतीत सजग राहून आपल्यापरीने वसुंधरेचे संरक्षण कसे होइल याकडे जाणिव पुर्वक लक्ष देण्याची गरज निर्माण झाली आहे. मानवाने सजिवांच्या नैसर्गीक वसाहतीत मोठ्या प्रमाणात केलेल्या हस्तक्षेपामुळे संपूर्ण जिवचक्र विस्कळीत झाले आहे. त्याचे दुष्परीणाम म्हणजे अवेळी वसंत ऋतूचे आगमन आकस्मित वणवे, भूकंप, नदयाचे पूर इ. होत. यासर्व गोष्टींचा एकत्रीत परीपाक म्हणजेच मानवी आरोग्यावर होणारे दुष्परीणाम होय. मानवाला विविध

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

आजार व समस्यातून जावे लागते. जसे नैराश्य, ताणतणाव, मानसिक असंतुलन, अकाली वृद्धत्व, मधूमेह, हृदय रोग कर्करोग, जनुकिय विकृती, इ. समोर जावे लागत आहे.

या सर्वावर मात करण्यासाठी व पर्यावरण संवर्धनासाठी अनेक जागतिक उपक्रम राबवण्यात येत आहेत. त्यामध्ये शाश्वत विकासासाठी जागतिक शिखर परिषदेचा समावेश होतो. शाश्वत विकास म्हणजे आपल्या वर्तमानातील गरजा आपल्या भावि पिढीला धोका न पोहचू देता पूर्ण करणे होय. आपण सध्या सृष्टीचे जे सौंदर्य अनुभवत आहेत ते सर्व उदयाच्या पिढीला बहाल करणे आवश्यक आहे. यासाठी आपण जैविक इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा व विजेचा मर्यादित आवश्यकते नुसार उपयोग करून सौरउर्जा पवनउर्जा, बायोगॅस इ. शाश्वत साधनांचा वापर करून आपली उर्जा विषयक गरज भागविली पाहीजे. जैव इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा वापर मर्यादीत करून सायकलसारख्या वाहनांचा किंवा सार्वजनिक वाहनांच्या वापरावर जास्तीत जास्त भर देऊन कमीत कमी प्रवास केला पाहीजे. परंतु या सर्व उपयांमुळे पर्यावरणाची झालेली हानी आपण भरून काढू शकत नाही. परंतु पर्यावरण सर्वधनासाठी निश्चितच प्रयत्न करू शकतो. यासाठीच वृक्ष लागवड महत्वपूर्ण ठरते.

अशा वृक्षामध्ये पिंपळ, कढूलिंबा सारख्या वृक्षांचा प्राधान्याने विचार करता येईल या वृक्षांच्या लागवडीमुळे वातावरणात मोठ्या प्रमाणावर ऑक्सिजन उत्सर्जित होतो. असाच मोठ्या प्रमाणावर ऑक्सिजन उत्सर्जनाचा गुणधर्म असणारी झुऱ्हूप वर्गीय वनस्पती म्हणजेच तुळस आपल्या घराच्या परसात तुळशीची लागवड वैशिष्ट्यपूर्ण रितीने करून तिच्य प्राणवायू उत्सर्जनाच्या गणधर्माचा आपल्या आरोग्यावर होणाऱ्या सकारात्मक परिणामाची अनुभूती बरोबरच पर्यावरण सर्वधनात खरीचा वाटा उचलू शकतो. हिंदू धर्म ग्रंथामध्ये तुळस अतिशय पुजनिय मानली असून विष्णू पुजेत महत्वपूर्ण स्थान आहे. भगवान शंकराला प्रिय बेल, गणेशाला प्रिय दुर्वा, विष्णूला प्रिय तुळस या तिन्हीही वनस्पती वात, पित्त, कफ या त्रिदोषाच्या नाशक आहेत. आपण आपल्या परसबागेत किंवा घराभोवतीच्या उपलब्ध जागेत त्यांची विशीष्ट पधतीने ऑक्सिजन कॉर्नर संकल्पने नुसार लागवड करून आरोग्याच्या जोपासने बरोबर पर्यावरणाची हानी भरून काढण्यासाठी महत्वपूर्ण योगदान देऊ शकतो.

पुस्तक: ऑक्सिजन कॉर्नर, सिध्देश्वर तु.घुले

लेखक: सिध्देश्वर तु.घुले

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

परसबागेतील तुळस औषधी गुणधर्म

सिध्देश्वर तुकारा घुले, मंगळवेदा

प्रत्येक घरासमोर तुळशी वृद्धावन बांधून त्यामधे तुळशीची पुजा केली जाते. तुळशीच्या परिसरातील हवा स्वच्छ करण्याच्या गुणधर्मामुळे घरासमोरच तुळशीची लागवड केली जाते. बियांपासून रोपे तयार करून जून-जुलै महिन्यात ६०x४५ सेमी अंतरावर रोपांची पुनर्लागवड केली जाते.

औषधी उपयोग: तुळस उचकी, खोकला, विषविकार यांचा नाश करणारी असून पित्त, कफ आणि वायूचे या त्री दोषाचे शमन करण्याची क्षमता तुळशीत आहे. म्हणूनच की काय तीला

भावप्रकाश निघंटू या ग्रन्थात रोगनाशक, हृदयोषणा, दाहिपितकृत शक्ती संदर्भात उल्लेख केला आहे. तर धन्वंतरी निघंटू या ग्रन्थात तिला उष्ण, रुक्ष, कफदोष, कृमी दोष निवारणारी व अग्नीप्रदीपक संबोधली आहे. रक्त दोष नेत्रविकार व प्रसुतीकालिन रोग चिकित्सेमध्ये तुळस विषेश उपयोगी असून तिचे ज्वर, श्वसन संस्था त्रिदोष, या संदर्भातिल दोषांवर औषधी उपयोग सर्वज्ञात आहेत. तुळशीचा अंगरस तिक्षण, उष्ण व रुख असून त्यात ज्वरघ्न, शित, वातहर, कफघ्न, उत्तेजक, आणि वायुनाशी गुणधर्म असून ते सौम्य असल्याने तुळशीला प्रधान औषध म्हणता येत नाही. तरीही अनुपानासाठी तुळस उत्तम मानली जाते.

तुळस ही प्राणवायूचा वनस्पती स्वरूपातील साठा असून बहूधा काळी तुळस औषधी म्हणून उपयोगात आणली जाते. या तुळशीची पाने लांबट गोल असून ती रोगजंतू नाशक पाचक व आरोग्यदायक आहेत. तुळशीचा रस सर्वप्रकाराच्या आयुर्वेदीय औषधामध्ये अनुपान म्हणून केला जातो. तुळस रक्त विकार क्षोभ शांत करते तर त्वचा/स्पर्शजन्य रोगांपासून आपले संरक्षण करते. साधारणतः तुळशीच्या रसाचा उपयोग ताप, खांकला, पित्त विकार, सर्दी पडसे इ. विकारांवर

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

गुणकारी आहे. तुळस बी अतिशय थंड असून सुजलेल्या घशासाठी बी पाण्यात भिजत घालून ते प्राशन केल्याने घशाची सुज ओसरते. श्वसनसंस्थेच्या विकारांमध्ये सर्दी, पडसे, खोकला, कफ वाढणे इत्यादी विकारांवर तुळस उपयुक्त आहे. दालचिनी, सुंठ, वेलची एक ग्राम व तुळशीची पाने सहा ग्राम कुटून उकळून दिवसातून चार वेळा घेतल्यास सर्दी दूर होते. तुळशीची सात पाने व पाच लवंगा एक ग्लास पाएयात उकळून अर्धेपाणी शिल्लक राहील तेंव्हा त्यामध्ये थोडे सैंधव मीठ घालून गरम असताना पिल्यास सर्दी, खोकला व त्यामुळे येणारा ताप बरा होतो. लहान मुलांच्या सर्दी पडस्यासाठी पाच थेंब आल्याचा रस व तुळस मधात घालून चाटवल्यास लाभ मिळतो. फ्लु नियंत्रणासाठी दहा ग्राम तुळशीची पाने दहा ग्रॅम जिरे व सुंठ कुटून हे चुर्ण दर तिन तासाने खाल्यास निश्चीत लाभ मिळतो. कोरड्या खोकल्यासाठी तुळशीची पाने कुटून खडीसाखरे बरेबर खाल्यास किंवा दहा ग्रॅम तुळशीची पाने प्रत्येकी दहा, ग्रॅम पिंपळी, दहा ग्रॅम कात, काळी मिरी, दाळींबी, जवखात व १००ग्रॅम गुळ यांच्या गोळ्या करून खाल्याने खोकला दूर होतो. वाढलेल्या कफासाठी तुळस रस दिवसातून तिन वेळा घ्यावा किंवा रस व मध यांचे चाटण करावे.

बदललेल्या ऋतूमानामध्ये ज्वराचा होणारा प्रादूर्भाव तुळशीच्या गुणांमुळे दूर करता येतो, याकरीता दहा पाने तुळस, विस काळया मिन्या, पाच लवंगा, व थोडीशी सुंठ कुटून साधारणतः पाव लिटर पाण्यात उकळून घेतल्यास ज्वर नियंत्रणात आणता येतो. तुळशीचा किटाणू नष्ट करण्याचा गुणधर्म लक्षात घेऊन मलाया मध्ये मलेरीयाचा प्रादूर्भाव रोकण्यासाठी रिकाम्या जागांवर तुळस लागवडीचा मोठा कार्यक्रम राबविण्यात आला व त्यामुळे त्या देशातील मलेरीयाचा प्रादूर्भाव हळू हळू कमी होऊन सपूर्ण नष्ट झाला यावरून मलेरीया सारख्या रोगामध्ये तुळशीचा वापर अनन्यसाधारण आहे. दहा ग्रॅम तुळस स्वरस व काळी मिरी चुर्ण एक ग्रॅम मिसळून दर दोन तासाच्या अंतराने दिल्यास लाभप्रद ठरतो. अंगातील कणकण दूर करण्यासाठी चहा पावडर एंवजी तुळशीच्या सावलित वाळवून तयार केलेल्या चूर्णाचा वापर करून चहा तयार केल्यास व त्याचे सेवन केल्यास थकवा सर्दी, यासारखे सामान्य रोगापासून संरक्षण मिळते.

अलिकडे सेंद्रीय/आयुर्वेदिय चहा उत्पादनांमध्ये तुळशीच्या पानांचा वापर केला जातो. आपल्या ऑक्सिजन कॉर्नर मधिल तुळस पानांचा उपयोग देखील चहा म्हणून करता येऊ शकतो.

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

याकरीता तुळशीची प्रामुख्याने सेंद्रीय पध्दतीने जोपासना करून तुळशीच्या पहिल्या फुलोन्या नंतर प्राप्त होणाऱ्या पानांपासून उत्तम चहा मिळू शकतो कारण ज्यावेळी तुळशीतील औषधीद्रव्ये व उपयुक्त उडनशिल तेल अत्युच्च पातळीवर असते. अशा पानांपासून तयार केलेला चहा आरोग्यदायी असून ताणतणाव दूर करणारा व शरिराची प्रतिकारशक्ती वाढवतो. अशा चहाच्या निर्मिती करताना साधारणतः राम तुळस, कृष्ण तुळस व वन तुळस यांच्या पानांचे मिश्रण वापरून उत्तम चहा तयार होवू शकतो. तुळशीची पाने सावलीत वाळवून त्यांचे चूर्ण तयार करून ठेवल्यास उत्तम चहा तयार करून आपण तुळशीच्या आयुर्वेदीक उपयोगाचा दररोज लाभ घेवू शकतो.

पचनसंस्था/ पोटांच्या रोगांमध्ये देखील तुळशीचा वापर प्रभावी पणे होतो. तुळस स्वरस व सुंठ यांच्या गोळ्या घेतल्यास अजिर्ण दूर होऊन मंदाग्निमध्ये देखील लाभ कारक ठरतो. तुळस स्वरस (भैषज्य कल्पना) मिळविण्यासाठी तुळशीची ५० ग्रॅम पाने स्वच्छ धुवून पाटयावर एकजिव होईपर्यंत वाटून घ्यावीत व तो गोळा पांढऱ्या स्वच्छ मध्यम विणीच्या वस्त्रात ठेवून पिळावा. असा स्वरसाचे प्रमाण तुळशीच्या ताजेपणावर अवलंबून आहे. तुळशी स्वरस व द्रोणपुष्पीचा स्वरस मिन्याच्या चुर्णा बरोबर घेतल्यास (५-१० मीली) विषमज्वर, श्वास, कास या व्याधीत हमखास उपयुक्त ठरतो. आम्ल पित्तावर तुळस बी लिंबाची साल पिंपळी व काळी मिरी समप्रमाणात घेऊन असे चूर्ण पाण्यासह घेतल्यास लाभ मिळतो. पोट फुगीवर तुळशीचा स्वरस गरम पाण्यासोबत घेतल्यास निश्चित लाभ मिळतो. उलटयावर देखील हा रस प्रभावी ठरतो. तुळस ची पाने व मुळयांचा दहा ग्रॅम रस गुळ घालून दिवसातून तिन वेळा घेतल्यास काविळीसारख्या विकाराची देखील नियंत्रण होते. व अशा रसाने पचनशक्ती सुधारून रक्त वाढण्यास मदत होते.

अलिकडे महिलांमध्ये वातावरणातील प्रदूषण व बदलत्या राहणीमानाचा परिणाम म्हणून अनेक चर्मरोग/विकार निर्माण होत आहेत. यावर देखील तुळस प्रभावी ठरते. चेहऱ्यावरील डाग, मुरुम किंवा चट्टे कमी करण्यासाठी तुळशीचा रस व लिंबाचा रस तांबे भांडयात वाळवून घटू करावा व त्याचा लेप चेहऱ्यावर दिल्यास त्वचा कांतीमय होईल. चर्मरोगांमध्ये तुळशीची पाने/बी/फांद्या कुटून लिंबाच्या रसात मिसळून चोळल्यास किंवा तुळशीच्या कुंडीतील मातीचे लेपन केल्यास चर्मरोग बरे होतात. स्त्रियांच्या प्रदराच्या तक्रारीवर तुळशीचा स्वरस मधात मिसळून घेतल्यास किंवा

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

खडीसाखरे बरोबर घेतल्यास निश्चित लाभ होतो.

तुळशीच्या इतर औषधी गुणधर्मामध्ये डोके, डोळे, कान व दाता संबंधीत रोगांमध्ये देखिल प्रभावी उपयोग आहेत. सामान्यतः डोके दूखीमध्ये, तुळस स्वरस व लिंबाचा रस समप्रमाणात घेतल्यास किंवा रस नाकपुड्यात टाकल्यास डोकेदूखी थांबते. डोळे येणे मध्ये तुळशीचा पानाचा रस मधात घालून सकाळ संध्याकाळ लावल्याने लाभ होतो. कान पिकणे किंवा फुटण्यामध्ये तुळस व गुळवेल पानांचा रस कानात सोडावा. मुखदुर्गाधी, तोंडातील चट्टे याकरीता जेवणानंतर तुळशीची चार पाने व चमेलीचे एक पान चघळल्यास लाभ मिळतो. दात दुखीसाठी तुळशीची पाने व काळी मिरी कुटून तयार केलेली गोळी दाताखाली दाबून ठेवावी. आधुनिक औषधशास्त्रामध्ये तारुण्य ठिकविणारी म्हणून तुळशीचे अनेक उपयोग पुढे आलेले आहेत त्यामध्ये ताण तणाव कमी करून शारिरीक प्रतिकारक शक्ती व जोम वाढविणारी तसेच रक्ताभिसरण शक्तित वाढ करणारी म्हणून तुळशीची ओळख आधुनिक जगास झालेली आहे.

सिध्देश्वर तु.युले, मंगळवेदा

पुस्तक: परसबागेतील वनौषधी

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

पर्यावरणस्नेही घर संकल्पना

सिधेश्वर तु. घुले, मंगळवेदा

दरवर्षी वाढता उष्मा ढासळलेल्या पर्यावरणाचे ग्लोबल वार्मिंग स्वरूपातील परिणाम आहेत. हवामानातील लक्षणीय बदल, नैसर्गिक आपत्तीत होणारी वाढ, हवामानाचा लहरीपणा या बाबत सततची चिंता विविध जागतीक संमेलने, पर्यावरण परिषदा यामधून केली जाते. परंतु केवळ काळजी करून काय उपयोग? पर्यावरण संवर्धन व संतुलनासाठी आज खन्या अर्थाने गरज आहे ती कृतीची! त्या ऐवजी आपण मनापासून ठरवले तर या वैश्वीक संकटनिवारणामध्ये पर्यावरण संवर्धनात हात भार लावू शकतो. गेल्या तीन चार वर्षापासून केंद्रीय अर्थसंकल्पात या बाबीचा समावेश करून पर्यावरण संरक्षणावरील तरतूद वाढत आहे. पर्यावरणाच्या दृष्टीकोनातून पर्यावरणस्नेही उत्पादनांच्या व सेवांच्या बाबतीत आपल्या देशाचा तिसरा क्रमांक असून योगदान केवळ सहा टक्केच आहे. एका सर्वेक्षणानुसार पर्यावरण संरक्षण क्षेत्रात आपल्या देशास ७,६०,००० कोटी रुपयाहून अधिक तरतूद आवश्यक आहे. काळाची गरज ओळखून आपणी पर्यावरण संवर्धनात जबाबदार नागरीकाची भुमिका स्विकारणे आवश्यक आहे.

आपल्या आधुनिक जीवनशैलीमुळे आपले पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे. सध्या जगासमोरील ज्वलंत प्रश्न म्हणजे हरीतगृह परीणाम ज्यामुळे पृथ्वीचे अस्तित्वच धोक्यात आहे. वसुंधरेचा पारा चढण्याची कारणे व त्यावरील उपाय शोधण्यासाठी आपले वैज्ञानीक व तंत्रज्ञ व्यस्त आहेत, परंतु आपण पृथ्वीचे रहीवासी असून आपल्या पुढिल पीढया या पृथ्वीवरच जगणार आहेत, घडणार आहेत. प्रदूषणाचे चटके पुढील पिढ्यांना बसणार नाहीत व पृथ्वीवरील जैवसृष्टीचे तसेच पर्यावरणाचे संवर्धन होईल या कडे आपण दुर्लक्ष करून चालणार नाही. लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यामुळे लागवडी योग्य जमिन व राहण्यायोग्य जमिन वाढविण्यासाठी वेगवेगळ्या कारखान्यांसाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्ष तोड होत आहे व पृथ्वी ओसाड पडत चालली आहे. महाराष्ट्रातील १,७७,८४० हेक्टर वनक्षेत्र मानवी अतीक्रमणामुळे बाधीत झाले असून १८६६३ हे.क्षेत्रावरील जंगलांचा विकास कामासाठी नष्ट करण्यात आली आहेत. देशभरात केवळ ६९१००० चौ.कि.मी जमीन वनक्षेत्राने व्यापली आहे. २८८००० चौ.कि.मी. क्षेत्रातील जंगल झाले असून विकासाच्या नावाखाली होणारी जंगल तोड ही पर्यावरणाच्या न्हासाला कारणीभुत आहे.

आपल्या देशातील वाढत्या शहरीकरणाबाबत मँकेंझी आणि कंपनी यांनी अहवाल प्रसिद्ध केला असून त्यामध्ये २०३० मधील धक्कादायक चित्र उभे केले आहे. अहवालामध्ये भारताची

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

शहरी लोकसंख्या ५९ कोटी पर्यंत वाढण्याची शक्यता असून ३ कोटी ३० लाख लोकसंख्येच्या मुंबई पाठोपाठ कलकत्ता व दिल्ली या शहरांची लोकसंख्या २ कोटीच्या पुढे वर्तवली आहे. शहरातील सेवांचा दर्जा ढासळणार असून वाढत्या शहरी लोकसंख्येसाठी मागणी व पुरवठयातील विविध सेवांची गरज वाढणार आहे. दर दिवशी १८९ अब्ज लिटर पाणी पुरवठा तर १५१ अब्ज लिटर सांडपाणी व्यवस्था आणि ३७७ दशलक्ष टन/वर्ष घन कचरा व्यवस्थापन करावे लागणार आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे पायाभुत सुविधा, वाहतूक व्यवस्था, विज व्यवस्थापन, परवडणारी घरे इत्यादी सेवा प्राधान्याने पुरवाव्या लागणार आहेत. शहरांची पर्यावरण स्नेही व विकासात्मक वाढ होण्यासाठी प्रत्येक नागरीकास जबाबदारीने सेवांचा उपभोग घेवून पर्यावरणाचे संवर्धन करावे लागणार आहे. या साठी पर्यावरण स्नेही तत्व अवलंबून त्या प्रमाणे कृती करावी लागणार आहे.

अकराव्या पंचवार्षिक योजनेतील आकडेवारीनुसार देशातील पाण्याची २०५० मधील गरज २०१० पेक्षा ८० टक्केनी वाढलेली असेल. ती गरज (१४४७ अब्ज घनमीटर) आपल्या देशातील वापरायोग्य क्षमतेपेक्षा २८ टक्केनी जास्त असेल याचाच अर्थ भविष्यात आपणास २८ टक्के जादा पाण्याची गरज भासणार आहे. जगातील उपलब्ध गोड्या पाण्यापैकी केवळ ४ टक्के पाणीच भारतात असून राज्य विकास अहवालानुसार आपल्या राज्यात केवळ देशातील एकूण पाण्यापैकी ५ % पाणी असून लोकसंख्या मात्र १% आहे. भारताच्या दरडोई पाणी जगाच्या सरासरीपेक्षा कमी (२१३ घनमीटर) आणि महाराष्ट्रात त्याहूनही कमी आहे. आपल्या देशात पाण्याच्या ताणाच्या स्थितीजवळ पाण्याची सरासरी उपलब्धता १७०० घनमीटर आहे. भविष्यतील पाण्याची गरज लक्षात ठेंता या पाण्याचे अत्यंत जबाबदार पण नियोजन करून काटकसरीचे धोरण अवलंबणे प्रत्येक भारतीयाचे कर्तव्यतर आहेच परंतू काळाची गरज देखील आहे.

सजीव वस्तुने निर्माण केलेला कार्बन पचवण्याचे सामर्थ्य पृथ्वीने स्वतःमध्ये वनस्पतीच्या स्वरूपात निर्माण केले असून निर्संतः समतोल साधला आहे. वनस्पती अन्न निर्माण प्रक्रियेत कर्ब वायूचा वापर करतात व प्राण वायू उत्सर्जित करतात. परंतू जैविक इंधनावर चालणारी वाहनातून बाहेर पडणाऱ्या अधिक प्रमाणातील कार्बन, सल्फरट्राय ऑक्साईड, नायट्रोजन डायऑक्साईड व रेफ्रिजरेटर सारख्या उपकरणतून बाहेर पडणाऱ्या सी.एफ.सी वायू मुळे हरितगृह परीणाम प्रामुख्याने चर्चिला जात आहे. हा ग्रीन हाऊस परिणाम आहे तरी काय हे समजावून घेणे प्रत्येक सुजाण नागरीकाचे कर्तव्य तर आहेच परंतू त्यामुळे होणारे दूष्परीणम टाळणे ही जबाबदारी देखील आहे. सूर्य मालेतील सर्व ग्रहांपैकी फक्त पृथ्वीवरच सजीवसृष्टी असून हवा आणि द्रव रूपातील पाणी नसते. तर या ठिकाणी सजीव तयार झाले नसते. व टिकलेही नसते. पृथ्वीचे सरासरी तापमान १३°C असून उबदारपणा पृथ्वी भोवतालच्या खास गुणधर्मामुळे तयार झाला असून या

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

गुणधर्मात पृथ्वीपेक्षा सूर्याचे जास्त तापमान, वातावरणाची उष्णता आणि प्रकाश यांच्यातील भिन्न पारदर्शकता यांचा उल्लेख महत्वपूर्ण असून वातावरणातील धुलीकण, धुके यामुळे फक्त प्रकाश अडतो, याउलट पाण्याची वाफ कार्बनडायऑक्साईड, नायट्रस ऑक्साईड, मिथेन, असे अनुषंगीक घटक उष्मा आडवतात. ज्या वायूच्या रेणूमध्ये जास्त आणि वेगव्याप्रकारचे आणू आहेत. ते वायू उष्णतेला जास्त अपारदर्शक करतात. व उष्णता शोषून घेतात त्यांनाच ग्रीन हाऊस वायू असे म्हणतात. अशा वायूच्या परिणाम मुळे पृथ्वीवरील समतोल टिकून आहे. पृथ्वीभोवती वातावरण नसते तर सूर्योपासून येणारी सगळी उर्जा बाहेर टाकली गेली असते आणि पृष्ठभागाचे सरासरी तापमान 15°C येवढे खाली गेले असते. वातावरण आहे म्हणूनच पृथ्वी आहे. पृथ्वी आणि हरीतगृह यामधिल साम्यामुळे यापरिणामास ग्रीन हाऊस परिणाम असे संबोधले जाऊ लागले. मानवी हस्तक्षेपामुळे वातावरणातील ग्रीनहाऊस वायूचे प्रमाण सातत्याने बदलत आहे. गेल्या ३० वर्षांपासून झालेली औद्योगिक प्रगती व नैसर्गिक ज्वलनशिल पदार्थाचा वाढता वापर यामुळे हवेतील कार्बनडॉय ऑक्साईडचे प्रमाण वाढून त्या बरोबरच क्लोरीन, फ्लोरीन आणि कार्बन या संयुगामुळे नव्या मानव निर्मित ग्रीनहाऊस वायुंची भर पडली असून त्यामुळे पृथ्वीचे सरासरी तापमान वाढत आहे. याचे परिणाम धुवीय प्रदेशातील बर्फ वितळणे, आम्ल पाऊस यासारख्या पर्यावरण असंतूलन घडविणाऱ्या घटना घडत आहेत. वाढत्या कार्बनडाय ऑक्साईड व सी.एफ.सी वायूच्या प्रमाणामुळे ओझोनच्या थराला मोठ्या प्रमाणात धोका निर्माण झाला असून ओझोन वायूचे प्रमाण कमी झाले आहे व त्यामुळे प्राणघातक अतिनील किरणोत्सर्ग थेट सजीवांपर्यंत पोहचत आहेत. व मानवी आरोग्यास घातक ठरत आहे. त्वचारोग, कर्करोग सारखे अतिगंभीर आजार होत आहेत. तापमान वाढीचे अनिष्ट परिणाम टाळण्यासाठी ग्रीनहाऊस वायूची निर्माती कमी केली पाहिजे किंवा टाळली पाहीजे.

जागतिक तापमान वाढीच्या समस्येचा आढावा घेण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाने डिसेंबर २००९ मध्ये आयोजित केलेल्या परिषदेमध्ये कार्बन उत्सर्जनाबाबत कोणत्याही देशावर बंधने घालणारा ठराव सर्वसंमतीने मंजूर करण्यात कोपन हेगन परिषदेला अपयश आले. यावरुन विकसित देशांना पर्यावरण संवर्धनामध्ये अनास्था असल्याचे दिसून आले. म्हणूनच नागरीकांनी पर्यावरण संवर्धनाच्या बाबतीत सजग राहून आपल्यापरीने वसुंधरेचे संरक्षण कसे होइल याकडे जाणिव पुर्वक लक्ष देण्याची गरज निर्माण झाली आहे. मानवाने सजिवांच्या नैसर्गिक वसाहतीत मोठ्या प्रमाणात केलेल्या हस्तक्षेपामुळे संपूर्ण जिवचक्र विस्कळीत झाले आहे. त्याचे दुष्परीणाम म्हणजे अवेळी वसंत ऋतूचे आगमन आकस्मित वणवे, भूकंप, नदयाचे पूर इ. होत. यासर्व गोष्टींचा एकत्रीत परीपाक म्हणजेच मानवी आरोग्यावर होणारे दुष्परीणाम होय. मानवाला विविध आजार व समस्यातून जावे लागते. जसे नैराश्य, ताणतणाव, मानसिक असंतुलन, अकाली वृद्धत्व,

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

मधूम, हृदयरोग कर्करोग, जनुकीय विकृती, इ. समस्यांना सामोरे जावे लागते.

या सर्वावर मात करण्यासाठी व पर्यावरण संवर्धनासाठी अनेक जागतिक उपक्रम राबवण्यात येत आहेत. त्यामध्ये शाश्वत विकासासाठी जागतिक शिखर परिषदेचा समावेश होतो. शाश्वत विकास म्हणजे आपल्या वर्तमानातील गरजा आपल्या भावि पिढीला धोका न पोहचू देता पूर्ण करणे होय. आपण सध्या सृष्टीचे जे सौदर्य अनुभवत आहोत ते सर्व उदयाच्या पिढीला बहाल करणे आवश्यक आहे. यासाठी आपण जैविक इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा व विजेचा मर्यादित आवश्यकते नुसार उपयोग करून सौरउर्जा पवनउर्जा, बायोगॅस इ. शाश्वत साधनांचा वापर करून आपली उर्जा विषयक गरज भागविली पाहीजे. जैव इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा किंवा सार्वजनिक वाहनांच्या वापरावर जास्तीत जास्त भर देऊन कमीत कमी प्रवास केला पाहीजे. परंतु या सर्व उपयोगांमुळे पर्यावरणाची हानी आपण भरून काढू शकत नाही. परंतु पर्यावरण सर्वधनासाठी निश्चितच प्रयत्न करू शकतो. याची सुरुवात आपल्या घरापासून अर्थातच घरबांधणीपासून केली पाहिजे. म्हणूनच पर्यावरण स्नेही घराची संकल्पना समजून घेऊन त्यावर अंमल होणे आवश्यक किंबाहूना आधुनिक काळाची गरज आहे.

दरवर्षी वाढता उष्मा ढासळलेल्या पर्यावरणाचे ग्लोबल वार्मिंग स्वरूपातील परिणाम आहेत. हवामानातील लक्षणीय बदल, नैसर्गिक आपत्तीत होणारी वाढ, हवामानाचा लहरीपणा या बाबत सततची चिंता विविध जागतीक संमेलने, पर्यावरण परिषदा यामधुन केली जाते. परंतु केवळ काळजी करून काय उपयोग? पर्यावरण संवर्धन व संतुलनासाठी आज खन्या अर्थाने गरज आहे ती कृतीची! त्या ऐवजी आपण मनापासून ठरवले तर या वैश्वीक संकटनिवारणामध्ये पर्यावरण संवर्धनात हात भार लावू शकतो. गेल्या तीन चार वर्षापासून केंद्रीय अर्थसंकल्पात या बाबीचा समावेश करून पर्यावरण संरक्षणावरील तरतूद वाढत आहे. पर्यावरणाच्या दृष्टीकोनातून पर्यावरणस्नेही उत्पादनांच्या व सेवांच्या बाबतीत आपल्या देशाचा तिसरा क्रमांक असून योगदान केवळ सहा टक्केच आहे. एका सर्वेक्षणानुसार पर्यावरण संरक्षण क्षेत्रात आपल्या देशास ७,६०,००० कोटी रुपयाहून अधिक तरतूद आवश्यक आहे. काळाची गरज ओळखून आपणही पर्यावरण संवर्धनात जबाबदार नागरीकाची भुमिका स्विकारणे आवश्यक आहे.

आपल्या आधुनिक जीवनशैलीमुळे आपले पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे. सध्या जगासमोरील ज्वलंत प्रश्न म्हणजे हरीतगृह परीणाम ज्यामुळे पृथ्वीचे अस्तित्वच धोक्यात आहे.

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

वसुंधरेचा पारा चढण्याची कारणे व त्यावरील उपाय शोधण्यासाठी आपले वैज्ञानीक व तंत्रज्ञ व्यस्त आहेत, परंतु आपण पृथ्वीचे रहीवासी असून आपल्या पुढिल पीढया या पृथ्वीवरच जगणार आहेत, घडणार आहेत. प्रदूषणाचे चटके पुढील पिढ्यांना बसणार नाहीत व पृथ्वीवरील जैवसृष्टीचे तसेच पर्यावरणाचे संवर्धन होईल या कडे आपण दुर्लक्ष करून चालणार नाही. लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यामुळे लागवडी योग्य जमिन व राहण्यायोग्य जमिन वाढविण्यासाठी वेगवेगळ्या कारखान्यांसाठी मोठ्या प्रमाणात वृक्ष तोड होत आहे व पृथ्वी ओसाड पडत चालली आहे. महाराष्ट्रातील १,७७,८४० हेक्टर वनक्षेत्र मानवी अतीक्रमणामुळे बाधीत झाले असून १८६६३ हे.क्षेत्रावरील जंगलांचा विकास कामासाठी नष्ट करण्यात आली आहेत. देशभरात केवळ ६९१००० चौ.कि.मी जमीन वनक्षेत्राने व्यापली आहे. २८८००० चौ.कि.मी. क्षेत्रातील जंगले उजाड अवस्थेत आहेत. महाराष्ट्रात तर ३०७७१३ चौ.कि.मी. क्षेत्रफळावर राज्यात केवळ ५०००० चौ.कि.मी. जमीनीवर वनक्षेत्र शिल्लक आहे. त्यातील २१००० चौ.कि.मी. जंगल उजाड झाले असून विकासाच्या नावाखाली होणारी जंगल तोड ही पर्यावरणाच्या न्हासाला कारणीभुत आहे.

अकराव्या पंचवार्षिक योजनेतील आकडेवारीनुसार देशातील पाण्याची २०५० मधील गरज २०१० पेक्षा ८० टक्केनी वाढलेली असेल. ती गरज (१४४७ अब्ज घनमीटर) आपल्या देशातील वापरायोग्य क्षमतेपेक्षा २८ टक्केनी जास्त असेल याचाच अर्थ भविष्यात आपणास २८ टक्के जादा पाण्याची गरज भासणार आहे. जगातील उपलब्ध गोडया पाण्यापैकी केवळ ४ टक्के पाणीच भारतात असून राज्य विकास अहवालानुसार आपल्या राज्यात केवळ देशातील एकूण पाण्यापैकी ५ % पाणी असून लोकसंख्या मात्र ९% आहे. भारताच्या दरडोई पाणी जगाच्या सरासरीपेक्षा कमी (२१३ घनमीटर) आणि महाराष्ट्रात त्याहूनही कमी आहे. आपल्या देशात पाण्याच्या ताणाच्या स्थितीजवळ पाण्याची सरासरी उपलब्धता १७०० घनमीटर आहे. भविष्यतील पाण्याची गरज लक्षात र्हेता या पाण्याचे अत्यंत जबाबदार पणे नियोजन करून काटकसरीचे धोरण अवलंबणे प्रत्येक भारतीयाचे कर्तव्यतर आहेच परंतु काळाची गरज देखील आहे.

सजीव वस्तुने निर्माण केलेला कार्बन पचवण्याचे सामर्थ्य पृथ्वीने स्वतःमध्ये वनस्पतीच्या स्वरूपात निर्माण केले असून निर्सतः समतोल साधला आहे. वनस्पती अन्न निर्माण प्रक्रियेत कर्ब वायूचा वापर करतात व प्राण वायू उत्सर्जित करतात. परंतु जैविक इंधनावर चालणारी वाहनातून बाहेर पडणाऱ्या अधिक प्रमाणातील कार्बन, सल्फरट्राय ऑक्साईड, नायट्रोजन डायऑक्साईड व रेफिनरेटर सारख्या उपकरणातून बाहेर पडणाऱ्या सी.एफ.सी वायू मुळे हरितगृह परीणाम प्रामुख्याने चर्चिला जात आहे. हा ग्रीन हाऊस परिणाम आहे तरी काय हे समजावून घेणे प्रत्येक सुजाण नागरीकाचे कर्तव्य तर आहेच परंतु त्यामुळे होणारे दूष्परीणम टाळणे ही जबाबदारी देखील

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

आहे. सूर्य मालेतील सर्व ग्रहांपैकी फक्त पृथ्वीवरच सजीवसृष्टी असून हवा आणि द्रव रुपातील पाणी नसते. तर या ठिकाणी सजीव तयार झाले नसते. व टिकलेही नसते. पृथ्वीचे सरासरी तापमान 13°C असून उबदारपणा पृथ्वी भोवतालच्या खास गुणधर्मामुळे तयार झाला असून या गुणधर्मात पृथ्वीपेक्षा सूर्याचे जास्त तापमान, वातावरणाची उष्णता आणि प्रकाश यांच्यातील भिन्न पारदर्शकता यांच्या उल्लेख महत्वपुर्ण असून वातावरणातील धुलीकण, धुके यामुळे फक्त प्रकाश अडतो, याउलट पाण्याची वाफ कार्बनडायऑक्साईड, नायट्रोस ऑक्साईड, मिथेन, असे अनुषंगीक घटक उष्मा आडवतात. ज्या वायूच्या रेणूमध्ये जास्त आणि वेगळ्याप्रकारचे आणू आहेत. ते वायू उष्णतेला जास्त अपारदर्शक करतात. व उष्णता शोषून घेतात त्यांनाच ग्रीन हाऊस वायू असे म्हणतात. अशा वायूंच्या परिणाम मुळे पृथ्वीवरील समतोल टिकून आहे. पृथ्वीभोवती वातावरण नसते तर सूर्योपासून येणारी सगळी उर्जा बाहेर टाकली गेली असते आणि पृष्ठभागाचे सरासरी तापमान 15°C येवढे खाली गेले असते. वातावरण आहे म्हणूनच पृथ्वी आहे. पृथ्वी आणि हरीतगृह यामधिल साम्यामुळे यापरिणामास ग्रीन हाऊस परिणाम असे संबोधले जाऊ लागले. मानवी हस्तक्षेपामुळे वातावरणातील ग्रीनहाऊस वायूचे प्रमाण सातत्याने बदलत आहे. गेल्या ३० वर्षांपासून झालेली औद्योगिक प्रगती व नैसर्गिक ज्वलनशिल पदार्थाचा वाढता वापर यामुळे हवेतील कार्बनडॉय ऑक्साईडचे प्रमाण वाढून त्या बरोबरच क्लोरीन, फ्लोरीन आणि कार्बन या संयुगामुळे नव्या मानव निर्मित ग्रीनहाऊस वायुंची भर पडली असून त्यामुळे पृथ्वीचे सरासरी तापमान वाढत आहे. याचे परिणाम ध्रुवीय प्रदेशातील बर्फ वितळणे, आम्ल पाऊस यासारख्या पर्यावरण असंतूलन घडविणाऱ्या घटना घडत आहेत. वाढत्या कार्बनडाय ऑक्साईड व सी.एफ.सी वायूच्या प्रमाणामुळे ओझोनच्या थराला मोठ्या प्रमाणात धोका निर्माण झाला असून ओझोन वायूचे प्रमाण कमी झाले आहे व त्यामुळे प्राणघातक अतिनील किरणोत्सर्ग थेट सजीवांपर्यंत पोहचत आहेत. व मानवी आरोग्यास घातक ठरत आहे. त्वचारोग, कर्करोग सारखे अतिंगंभीर आजार होत आहेत. तापमान वाढीचे अनिष्ट परिणाम टाळण्यासाठी ग्रीनहाऊस वायूची निर्माती कमी केली पाहिजे किंवा टाळली पाहीजे.

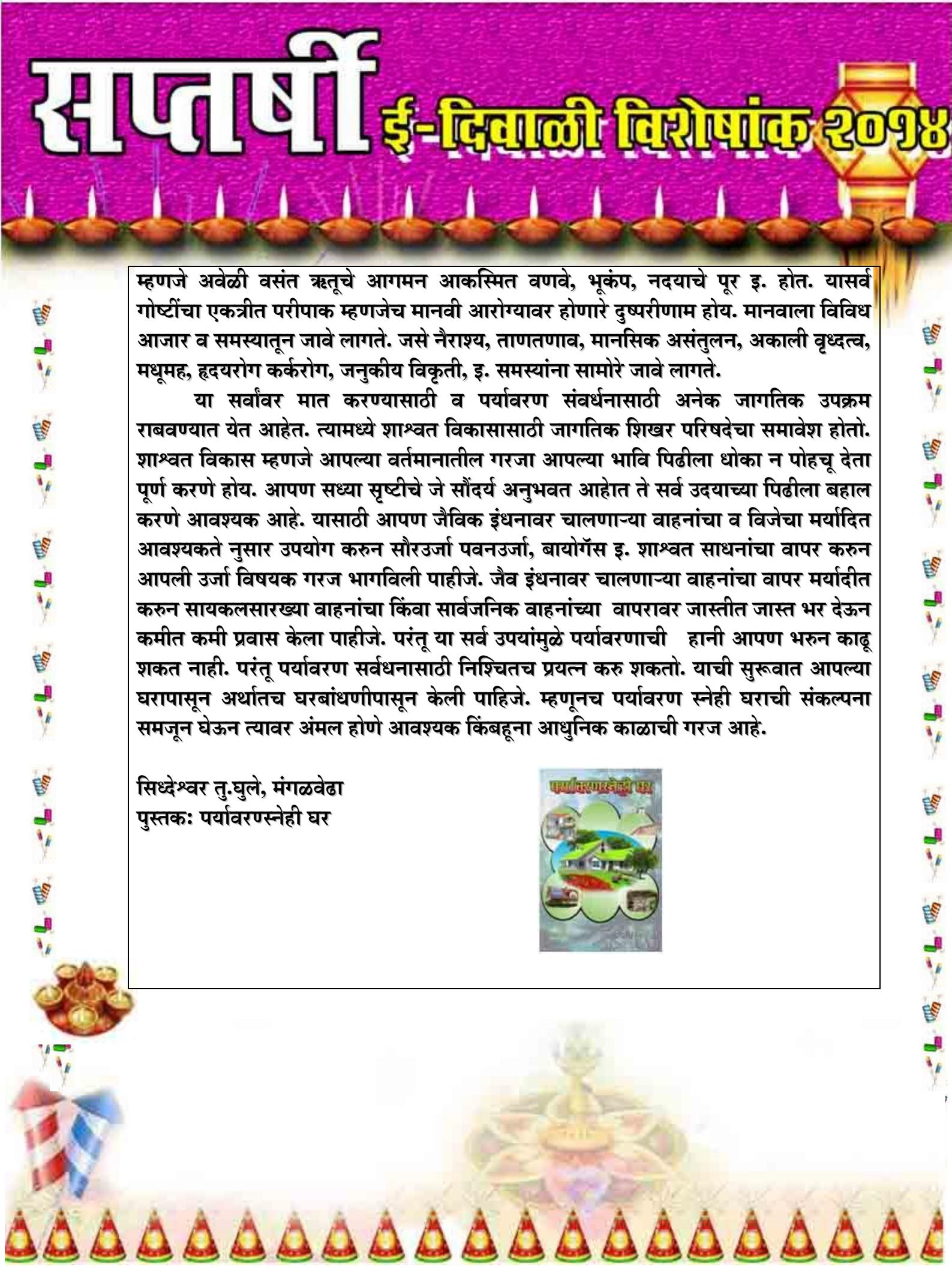
जागतिक तापमान वाढीच्या समस्येचा आढावा घेण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाने डिसेंबर २००९ मध्ये आयोजित केलेल्या परिषदेमध्ये कार्बन उत्सर्जनाबाबत कोणत्याही देशावर बंधने घालणारा ठराव सर्वसंमतीने मंजूर करण्यात कोपन हेगन परिषदेला अपयश आले. यावरुन विकसित देशांना पर्यावरण संवर्धनामध्ये अनास्था असल्याचे दिसून आले. म्हणूनच नागरीकांनी पर्यावरण संवर्धनाच्या बाबतीत सजग राहून आपल्यापरीने वसुंधरेचे संरक्षण कसे होइल याकडे जाणिव पुर्वक लक्ष देण्याची गरज निर्माण झाली आहे. मानवाने सजिवांच्या नैसर्गिक वसाहतीत मोठ्या प्रमाणात केलेल्या हस्तक्षेपामुळे संपूर्ण जिवचक्र विस्कळीत झाले आहे. त्याचे दुष्परीणाम

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

म्हणजे अवेळी वसंत ऋतूचे आगमन आकस्मित वणवे, भूकंप, नदयाचे पूर इ. होत. यासवै गोष्टींचा एकत्रीत परीपाक म्हणजेच मानवी आरोग्यावर होणारे दुष्परीणाम होय. मानवाला विविध आजार व समस्यातून जावे लागते. जसे नैराश्य, ताणतणाव, मानसिक असंतुलन, अकाली वृद्धत्व, मधूमह, हृदयरोग कर्करोग, जनुकीय विकृती, इ. समस्यांना सामोरे जावे लागते.

या सर्वावर मात करण्यासाठी व पर्यावरण संवर्धनासाठी अनेक जागतिक उपक्रम राबवण्यात येत आहेत. त्यामध्ये शाश्वत विकासासाठी जागतिक शिखर परिषदेचा समावेश होतो. शाश्वत विकास म्हणजे आपल्या वर्तमानातील गरजा आपल्या भावि पिढीला धोका न पोहचू देता पूर्ण करणे होय. आपण सध्या सृष्टीचे जे सौंदर्य अनुभवत आहेत ते सर्व उदयाच्या पिढीला बहाल करणे आवश्यक आहे. यासाठी आपण जैविक इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा व विजेचा मर्यादित आवश्यकते नुसार उपयोग करून सौरउर्जा पवनउर्जा, बायोगॅस इ. शाश्वत साधनांचा वापर करून आपली उर्जा विषयक गरज भागविली पाहीजे. जैव इंधनावर चालणाऱ्या वाहनांचा वापर मर्यादीत करून सायकलसारख्या वाहनांचा किंवा सार्वजनिक वाहनांच्या वापरावर जास्तीत जास्त भर देऊन कमीत कमी प्रवास केला पाहीजे. परंतू या सर्व उपयांमुळे पर्यावरणाची हानी आपण भरून काढू शकत नाही. परंतू पर्यावरण सर्वधनासाठी निश्चितच प्रयत्न करु शकतो. याची सुरुवात आपल्या घरापासून अर्थातच घरबांधणीपासून केली पाहिजे. म्हणूनच पर्यावरण स्नेही घराची संकल्पना समजून घेऊन त्यावर अंमल होणे आवश्यक किंविहूना आधुनिक काळाची गरज आहे.

सिद्धेश्वर तु.घुले, मंगळवेढा
पुस्तक: पर्यावरणस्नेही घर

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

संत तुकाराम

ग्राचाय, डॉ. सुरेश शिंदे, संत दामाजी महाविद्यालय, मंगळवेदा

संत तुकारामांचा जन्म देहू येथे इ.स. १६०८ मध्ये झाला. वडील बोल्होबा आई कनकाई आडनाव आंबिले व कुळी मोरे ही होय. थोरला भाऊ सावजी आणि धाकटा कान्होबा. घरात सावकारीचा व्यवसाय, जमीन जुमला तसेच दुकानदारीही होती. देहूचे 'महाजन' असे तुकोबांचे घराणे श्रीमंत आणि प्रतिष्ठित. त्यांचे आठवे पूर्वज विश्वभरबुवा पंढरपुरची वारी करीत. त्यांनीच देहूत विडुल रखुमाईचे मंदिर बांधले. अशी विडुलभक्तीची परंपरा तुकोबांच्या घरात चालत आलेली. तुकारामाचे लग्न लहानपणीच झाले. लोहगावच्या मोझे घराण्यातील त्यांची पहिली पत्नी रखुमाई, ती दम्याच्या आजाराने त्रस्त म्हणून बोल्होबांनी तुकारामाचे दुसरे लग्न केले. पुण्यातील आप्पाजी गुळवे सावकाराची ही मुलगी. तिचे नाव आवली, सतरा वर्षे तुकोबांनी उत्तम संसार केला.

इ.स. १६२९-३० या काळात महाराष्ट्रात भयंकर दुष्काळ पडला शेतीचे उत्पन्न कमी झाले. दुकानदारी बुडली. व्यापार बसला. सावकारी वसुली होईना. दिवाळे निघाले. पहिली पत्नी आजाराने मरण पावली तसा मुलगा संतोबाही मरण पावला. मोठा भाऊ सावजी घर सोडून निघून गेला. थोड्या थोड्या अंतराने आई-वडिलांचाही मृत्यू झाला. असे दुःख आणि संकटाचे तडाखे तुकोबांनी सहन केले. भोवतालच्या जीवनातील हाहाकार तुकोबा पहात होते. भांबनाथाच्या डॉगरात कांही दिवस चिंतनात घालविले. निर्णय घेतला. कान्होबांना सावकारी कर्जखते आणायला सांगितली. आपल्या वाटणीची अर्धी कर्जखते इंद्रायणीत बुडविली. जे अगोदरच कंगाल झालेले लोक त्यांच्याकडून कर्ज वसुली करणे त्यांना अमानुषपणाचे वाटले असावे. या लोकांना धर्माच्या नावाखालीही वेगवेगळ्या पद्धतीने लुबाडले जात होते हे त्यांनी पाहिले होतेच. आपल्या आणि या अज्ञान व दुःखात बुडणाऱ्या लोकांच्या उद्धारासाठी तुकोबा पांडुरंगाच्या भक्तीकडे वळले.

गावातील विडुल रखुमाईचे मंदिर त्यांनी प्रथम दुरुस्त केले. एकादशीला ते मंदिरात कीर्तन करु लागले. कधी पाठीमागे (कीर्तनकाराच्या) धूपद म्हणू लागले. पूर्वीच्या पिढीतील संतांचे अभंग पाठ केले. ज्ञानेश्वरी, एकनाथी भागवत, नामदेवांचे अभंग इ.ची पारायणे केली. कीर्तन करता करता त्यांना अभंग उत्स्फूर्तपणे सुचू लागले. ईश्वराच्या रूप स्वरूपाचा विचार ते आपल्या रसाळवाणीतून लोकांना सांगू लागले. तुकोबांच्या अभंग रचनेचा व कीर्तनाचा प्रभाव लोकांवर पडू लागला. कीर्ती प्रसिद्धी वाढली. लोकसंग्रह वाढला. लोक तुकोबांच्या पाया पडू लागले यात काही ब्राह्मणही होते. आणि वैदिकांविरुद्धच्या झगड्याला संघर्षाला हेच कारण झाले. कारण अध्यात्मनिरूपणाचा,

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

वेदवेदांतावर बोलण्याचा अधिकार फक्त ब्राह्मणांचा. बहुजनांकडून पाया पडून घेण्याचा, त्यांना शिष्यकरुन घेण्याचा अधिकार फक्त ब्राह्मणांचा असे असताना ब्राह्मणांच्या अधिकार आणि सत्तेला इंगारुन एक 'शूद्र' आध्यात्मिक क्षेत्रात बंडखोरी करतो हे तत्कालीन ब्राह्मणांना आक्षान देणारेच होते. सालो मालो, रामेश्वर भट, मंबाजी आणि अन्य ब्राह्मणाच्या अहंकाराने आंधळया झालेल्यांना तुकोबांचे हे वर्तन संतप्त करणारे ठरले आणि तुकोबाला गावातून हाकलून द्यायला ते सिद्ध झाले. त्यांच्या अभंगांच्या वह्या दगड बांधून स्वहस्ते त्यांनाच इंद्रायणीत बुडवायला लावल्या. तेरा दिवस इंद्रायणीच्या काठी तुकोबा चिंतन करीत बसले. पांडुरंगाला आळवीत बसले. वह्या तरल्या इंद्रायणीवर हा चमत्कार. तसे तुकोबांचे अभंग अनेक लोकांना पाठ होते. त्यांनी ते लिहून काढले असावेत. जनता जनार्दनाच्या वाणीवर हे अभंग तरले.

या दिवसात तुकोबांनी जे चिंतन केले ते महत्त्वाचे आहे. योग्यता, बौद्धिक क्षमता असूनही केवळ आपण शूद्र म्हणून आपल्याला अधिकार नाही? परमेश्वर एक आहे सारी त्याचीच लेकरे आहेत मग सारे समान का नाहीत? केवळ 'शूद्र' म्हणून आपल्याला ही शिक्षा हा अपमान? देव तरी असा दुजाभाव का करतो? सारी प्रतिष्ठा केवळ ब्राह्मणांना? पुढे त्यांनी विडुलाला आर्तपणे आळविले. साक्षात्कार झाला आणि बहुजनांच्या उद्धारासाठी व विषम व्यवस्थेविरुद्ध झगडण्यासाठी तुकोबा सिद्ध झाले. हा सारा प्रवास तुकोबांनी आपल्या अभंगांमधून मांडला आहे. तुकोबांच्या नाममर्गाला, भक्तीला वैदिक ब्राह्मणांनी कडाडून विरोध केला तो आज चारशे वर्षे उलटली तरी वैदिक म्हणवून घेणाऱ्यांकडून आजही विरोध केला जातोच आहे. कारण सरळ आहे, नामभक्तीला दुसरे काही लागत नाही, मुखीनाम आणि हृदयी अखंडित प्रेम' एवढेच. पण यामुळे वैदिकांची सत्ता, प्रतिष्ठा, अधिकार आणि अर्थकारण धोक्यात आले. कारण तुकोबा आध्यात्मिक निरूपण करीत होते. देवाच्या रूप स्वरूपाचा अर्थ लोकांना समजाऊन सांगत होते व आपले चिंतन अभंगरूपाने मांडत होते. त्यांच्या प्रसादपूर्ण वाणीने व विचारांनी प्रभावित झालेले बहुजन त्यांना नमस्कार करीत होते. तसेच तुकोबांच्या पाया पडणारे देहूचा कुलकर्णी महादजीपंत, पुण्याचा कोंडोपंत लोहोकरे, तळेगावचा गंगाराम मवाळ, चिखलीचा कुलकर्णी मल्हारपंत इ. कित्येक ब्राह्मणही होते. परिणामी आपल्या पारंपरिक अधिकार व प्रतिष्ठेवर गदा येते आहे, एका शूद्राच्या ब्राह्मण पाया पडताहेत हे पाहून मंबाजी, रामेश्वर भटादी ब्राह्मणांची तळपायाची आग मस्तकात गेली म्हणूनच तुकोबांना शिक्षा केली. या सान्या घटना महिपतीने वर्णन केल्या आहेत. "तुकारामाचे शत्रू त्यांना देशोधडीला लावायला तयार इलाले. '

'यासि उपाय योजावा निका । देशोधडी करावा तुका ।'

'ऐसे म्हणोनिया न मनांत । भीड खर्चिली दिवाणात ।'

हे अनुभव तुकोबांनी पुढील शब्दात मांडले," तुका म्हणे शूद्र जातीचा निश्चित। श्रुति मतितार्थ

सप्तष्ठी ई-मिवाळी विरोपांक २०१४

बोलतो।" हे त्यांच्या शत्रूना कसे खपेल? तुकारामाची प्रसिद्धी त्यांचे कवित्व यामुळे त्यांच्यावर त्या वेळचा ब्राह्मणवर्ग चिडलेला होताच. मत्सराग्नीने जळतही होता. कारण ते पहात होते- 'हरिकीर्तन करोनि तेणे। भाविक लोकांशी घातले मोहन। त्यास नमस्कार करिती ब्राह्मणे। हे आम्हा कारणे अश्लाघ्य।। सकळ धर्म बुडवुनी निश्चित। नाममहिमा बोले अद्भूत। जनात स्थापिला भक्तीपंथ। पाखांडमत हे दिसे।। तुकोबांच्या शत्रूचे मुखंड झालेले रामेश्वरभट तुकोबांना म्हणाले: 'तू तरी यातीचा शूद्र निश्चित। कवित्व बोलसी कीर्तनात। त्यात अर्थ उमटत श्रुतीचे।। अधिकार नसता बोलसि कैसे। शास्त्राविरुद्ध आम्हासि दिसे। तरी वक्त्या आणि श्रोतयांस। रौरव असे यातना।। तरी आज पासूनि हे कविता। तुवा न बोलावी सर्वथा।।"

एवढेच सांगून ते थांबले नाहीत तर आपल्या हाताने तू तुझ्या अभंगाच्या वह्या तू इंद्रायणीत बुडव अशी आज्ञा रामेश्वर भटांनी दिली.

हे सारे प्रसंग वैदिकांनी निर्माण केलेल्या व्यवस्थेचे दर्शन घडीवतात. वर्णव्यवस्थेने ब्राह्मणांना किती मोठे महत्त्व अधिकार व सत्ता दिली होती हे ही स्पष्ट करतात. बहुजनांच्या मन आणि मेंदूला कसे गुलाम केले होते हे ही सूचित करताना त्यांचा नामभक्तीला असलेला विरोध स्पष्ट करतात.

तुकारामांच्या अभंगाच्या वह्या इंद्रायणीत बुडवायला लावणे आणि त्या परमेश्वरी कृपेने पुन्हा पुन्हा वरती येणे ही घटना तत्कालीन शास्त्री पंडितांच्या वृत्तीवर कोणता प्रकाश टाकते या संबंधी निर्मलकुमार फडकुले यांचे विवेचन असे" खेर सांगायचे तर कविता करणारे काही तथाकथित कवी तुकारामांच्या अस्सल कवित्वापुढे पार निस्तेज होऊन गेले होते. साहजिकच मत्सराचा जळफळाट असहय होऊन तुकोबांच्या विरुद्ध कारस्थाने करण्याशिवाय त्यांना गत्यंतर उरले नाही. हा प्रसंग मानवी स्वभावावर जसा प्रकाश टाकतो त्या प्रमाणेच ताठर बनलेल्या उच्चनीचत्त्वाच्या कल्पनेवर, वर्णव्यवस्थेवर आणि सामान्य माणसाचे उच्चारस्वातंत्र्याचे अधिकार कसे हिराऊन घेतले होते यावर भेदक प्रकाश पाडतो. दुसरा निष्कर्ष असा की जे कवित्व अस्सल आहे, ज्याच्या मुळाशी सार्वत्रिक कल्याणाची महन्मंगल ईच्छा अेकवटली आहे, ज्यात उत्तम वाढमयगुण दाटीवाटीने सामावले आहेत अशा कवित्वाचा पराभव काळालाही करता येत नाही."

म्हणूनच अभंगाच्या बुडलेल्या वह्या जनवाणीच्या इंद्रायणीवर तरंगत राहिल्या. कारण ही कविता एकटया तुकोबाची नव्हती. व्यवस्थेने नाडलेल्या छळलेल्या लोकांच्या भावनांचे प्रतिनिधित्त्व करणारी होती.

लेखक: प्राचार्य, डॉ. सुरेश शिंदे

सप्तर्षी ई-दिवाली विरोधांक २०१४

हिंदी उपन्यासकी परिभाषा

सौ.ज्योती मस्के

हमारे देश में अनेक भाषाएँ बोली जाती हैं। उनमें से बहुतसी भाषाओं में सक्षमता के साथ विविध प्रकारों की साहित्य रचनाएँ हो रही हैं। हर एक भाषाक्षेत्र में गद्य और पद्य की बहुत सारी विधाएँ कमोबेश रूप में विकसित हो रही हैं। गद्य साहित्य में तकरीबन सभी विकसित भाषाक्षेत्रों में उपन्यास विधा सबसे अधिक जनप्रिय विधा बन गयी है।

हिंदी भाषा सभी भारतीय प्रांतों में सर्वाधिक प्रचलित भाषा है। अतः हिंदी में भी उपन्यास का विकास अत्यधिक मात्रा में हो गया है।

मराठी में उपन्यास को 'काढ़बरी' कहते हैं। तो अँग्रेजी में (Novel) 'नावेल' कहते हैं। हिंदी में 'उपन्यास' यह शब्द बंगला से लिया गया है। बंगला में आया 'उपन्यास' शब्द अँग्रेजी Novel का समानार्थी है। हिंदी के अन्य विधाओं के समान उपन्यास का विकास अँग्रेजी साहित्य के प्रभाव और संपर्क से हुआ है। उपन्यास मानव जीवन के चित्रण और विश्लेषण में विशेष समर्थ होता है। "उपन्यास साहित्य का एक रूप है, और साहित्य है - भाषा के माध्यम से जीवन और जगत की अभिव्यक्ति।" ⁽¹⁾

उपन्यास साहित्य का विश्व साहित्य में सर्वोपरि स्थान है। "हिंदी में 'उपन्यास' शब्द का सर्वप्रथम प्रयोग 1871 में 'मनोहर' उपन्यास के लिए हुआ तथा हिंदीवालों ने यह शब्द बंगला से ग्रहण किया था।" ⁽²⁾

उपन्यास का अर्थ:

"'उपन्यास' शब्द 'उप' और 'नि' पूर्वक 'अस्' धातू में 'धज' प्रत्यय जोड़ने से व्युत्पन्न हुआ है।"

संक्षेप में: उपन्यास = उप + नि + अस् + आच् धातु तथा प्रत्यय आदि के योग से हुई है।

इसमें 'अस्' का अर्थ है - 'रखना', 'स्थिर रखना', 'प्रक्षेपण करना' आदि। इस आधारपर उपन्यास का व्युत्पत्तिमूलक अर्थ हुआ - "वह रचना जिसमें जीवन के अनेक पक्षों का संघटन किया गया हो।"

उपन्यास की परिभाषाएँ:

सप्तष्ठी ई-दिवाली विरोधांक २०१४

डॉ. सरजुप्रसाद मिश्रजी ने अपने ग्रंथ 'हिंदी के सात उपन्यास' में उपन्यास की निम्न परिभाषाएँ दी हैं-

- एबेल चेवेल: "उपन्यास निश्चित आकारवाला गद्यमय आख्यान है।"
- ई.एम.फार्स्टर: एबेल चेवेल की परिभाषा को विस्तृत करते हुए इन्होंने कहा है, "उपन्यास का आकार पचास हजार शब्दों से कम का नहीं होना चाहिए।"
- अर्नेस्ट ए. बेकर: "उपन्यास को हम गद्यमय कल्पित आख्यान के माध्यम से की गई जीवन की व्याख्या कह सकते हैं।"
- एडिथ लार्टन: "उपन्यास एक ऐसा कल्पित आख्यान है, जिसमें सुंदर कथानक और भली प्रकार से चित्रित पात्र होते हैं।"
- बेवस्टर: "उपन्यास एक ऐसा कल्पित विशालकाय आख्यान है, जिसमें एक ही कथानक के अंतर्गत यथार्थ जीवन का प्रतिनिधित्व करनेवाले पात्रों का और उनके क्रिया कलापों का चित्रण रहता है।"
- वोल्फर्ट: "उपन्यास सक्रीय मानव जीवन की भाषा में भावों का गद्यानुवाद है। यह गद्यानुवाद इतना यथार्थ होना चाहिए कि, उससे पाठकों का आत्मज्ञान बढ़े।"
- प्रेमचंद: "मैं उपन्यास को मानव-चरित्र का चित्र मात्र समझता हूँ। मानव चरित्र पर प्रकाश डालना और उसके रहस्यों को खोलना ही उपन्यास का मूलतत्व है।"
- बाबू गुलाबराय: "उपन्यास कार्य-कारण शृंखला में बंधा हुआ वह गद्यात्मक कथानक है, जिसमें अपेक्षाकृत अधिक विस्तार तथा पेचीदगी के साथ जीवन का प्रतिनिधित्व करनेवाले व्यक्तियों से संबंधित वास्तविक या काल्पनिक घटनाओंद्वारा मानव-जीवन के सत्य का रसात्मक रूप से उद्घाटन किया जाता है।"
- बाबू ब्रजरत्नदास: "उपन्यास मानव-जीवन के छोटे या बड़े चित्र हैं, और उनमें जीवन की ही व्याख्या की जाती है। उपन्यास में जीवन की इन्हीं सब अवस्थाओं में से एक या अनेक का चित्रण होता है और उनमें से किसी एक की प्रमुखता होते हुए भी जीवन की साधारण बातों की उपेक्षा नहीं की जा सकती, क्योंकि

सप्तष्ठी ई-दिवाली विरोधांक २०१४

चित्र को पूर्ण करने के लिए सभी की आवश्यकता होती है।"

- डॉ. गोविंद त्रिगुणायतः: "उपन्यास मानव जीवन का वह स्वच्छ और यथार्थ गद्यमय चित्र है, जिसमें मानव-मन के प्रसादन की अद्भुत शक्ति के साथ-साथ उसके रहस्यों के उद्घाटन तथा उसके उन्नयन की विचित्र क्षमता भी होती है।"
- अज्ञेयः: "उपन्यास व्यक्ति के अपनी परिस्थितियों के साथ संबंध की अभिव्यक्ति के उत्तरोत्तर विकास का प्रतिनिधित्व करता है।"

इसीप्रकार जैनेंद्र कुमार ने भी अपने ग्रंथ 'साहित्य का श्रेय और प्रेय' में उपन्यास की निम्न परिभाषा दी है।

"उपन्यास के बारे में मेरी अपनी धारणा यह है कि, वह जीवन में गति देने के लिए है।"⁽²⁾

इसीप्रकार सुषमा प्रियदर्शिनी के 'हिंदी उपन्यास' ग्रंथ में उपन्यास की निम्न परिभाषा दी है, जॉर्ज मूरः "उपन्यास समकालिन इतिहास के अतिरिक्त और कुछ नहीं है। वह जिस युग में हम जी रहे हैं, उसके सामाजिक परिवेश का बिल्कुल पूर्ण और सही-सही पूर्निर्माण हो।"

इन सारी परिभाषाओं का अवलोकन करने पर उपन्यास के संबंध में यह धारणा बनती है कि, "उपन्यास एक गद्यमय आख्यान से युक्त दीर्घ कथा है, जिसमें मानव जीवन के विभिन्न पहलुओं को विभिन्न पात्रों के कार्य-कलापों के द्वारा प्रस्तुत किया जाता है। ये पात्र काल्पनिक होते हैं, क्योंकि इसका निर्माण उपन्यासकार की अनुभूति से होता है। उपन्यास का शिल्प-विधान भी समय, परिस्थितिनुसार परिवर्तित होता है। उपन्यास में मनोरंजन क्षमता भी होनी चाहिए, जिससे पाठक उब न जाए और रोचकता भी बनी रहे।"

लेखिका: सौ.ज्योती मस्के

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोपांक २०१४

खेडयातील दवायाना

सिद्धेश्वर तु.घुले, मंगळवेढा

कडुनिंबास आपल्या आयुर्वेदीक ग्रंथामध्ये अमृततुल्य औषधी वनस्पती म्हणून अनेक उपयोग सांगितले आहेत. घरगुती औषध म्हणून कडुनिंबाचा प्रत्येक भाग उपयोगात येतो. कडुनिंब त्रिदोष नाशक असून त्याचे मुळ नाव निंब असे आहे. निंबाचा प्रत्येक भाग साल, पान, फूल, फळ, देठ, मूळे, मानवी आरोग्यासाठी लाभदायक आहे. कडुनिंबाच्या कडवटपणा अनेक औषधी गुणधर्म आहेत. केवळ कडुनिंब लागवडीमुळेच निसर्गतः वातावरण शुद्ध राहून मानवी दोष दूर राहण्यास मदत होते.

कडुनिंबाचे खोड म्हणजेच त्याच्या अंगातील अंतरसाल मुख्यतः तापावर उपयुक्त ठरतो. कडुनिंबाची फळे मुळव्याध, प्रमेह, रक्त, पित्त, कफ व दम्यामध्ये उपयोगी ठरतात. सालीचा १/८ काढा ज्वर किंवा ताप थांबवून भूक लागण्यासाठी उत्तम ठरतो. खोड उगाळून खडीसाखर घालून त्याचे सेवन केले असता विकारातील उष्णता दूर होते. कडुनिंबाची फुले कृमी नाशक आणि कफ हारक असून वाळलेल्या फुलांचे वस्त्रगाळ चूर्ण शौचाश साफ होण्यास उपयुक्त ठरतात. कडुनिंबाचा देठ खोकला व कृमी जन्य विकार दूर करतात तर कडुनिंब तेल त्वचारोगापासून मुक्ती देण्यात मदत करतात. कडुनिंब तेल खरुज, गजकर्ण, नायटा, व मुळव्याध यावर उपयुक्त ठरते.

कडुनिंब पाला उकळून त्या पाण्याने वृण स्वच्छ धुवून त्यावर वाटलेल्या पात्याचे लेपन केल्यास सर्व प्रकारच्या जखमा/व्रण लवकर बन्या होतात. लिंबाच्या पात्याची राख करंजीच्या तेलात घोटून तयार केलेले मलम खरजेवर उपयुक्त ठरते.

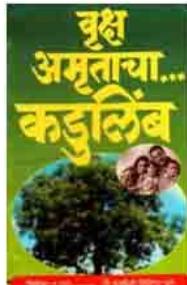
कडुनिंबाची पाने कडू व शीतकारक असतात. शरीरात वाढलेली उष्णता कमी करण्यासाठी पानांचा रस पितात अथवा पाने खातात. गजकर्ण, सूज, व्रण, हिवताप, आतडयातील बुरशी इत्यादी व्याधीवर कडुलिंबाचा काढा प्रभावशाली असल्याचे आढळले आहे. जखमा लवकर भरून येण्यासाठी पाने ठेचून जखमेवर बांधतात.

आगेने भाजलेल्या जखमा निट करण्यासाठी लिंबाचे कोंब उकळत्या तेलात संपूर्ण मिसळेपर्यंत

सप्तष्ठी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

उकळावेत. आणि गाळून घ्यावे. कौंब काळे होवू घ्यावेत परंतु त्याची राख होऊ नये याची दक्षता घ्यावी. यापासून तयार केलेले मलम अशा जखमा भरण्यासाठी उपयुक्त ठरते. एकिसमा सारख्या त्वाचा रोगावर लिंब आणि मंजिस्टाचा काढा यामध्ये लिंबाची अंतरसाल मंजिस्टा साल व गुळवेल १० ग्रॅम याप्रमाणे घेवुन तयार केलेला काढा नियमित सेवन करून एकिसमा झालेल्या जागेवर तेल लावल्यास त्वाचारोग समूळ नष्ट होतात. लिंब आणि मेंहंदिच्या पानांचा स्वरस खोबन्याच्या तेलात टाकून उकळून लावल्यास शरीरावरील खाज संपूर्णतः दूर होते रक्त दोष असलेल्या व्यक्तिनी लिंबाच्या कौंबाचा रस ३ दिवस सेवन करावा. उन्हाळ्यात येणाऱ्या पित्तासाठी किंवा त्वचेवरील घामजन्य खाजीसाठी लिंबाच्या रसात मिठ टाकून सेवन करावे व कडूनिबाने मालिश करून अंघोळ करावी. मुरुमांच्या डागांवर लिंबाचे बिकटून नियमित लेप दिल्यास डाग सर्वतः दूर होतात. कर्ण मुल यावर कच्च्या लिंबोळया चघळल्यास हमखास आराम मिळतो. कान दूखण्यावर देखील कडूलिंब उपयुक्त ठरतो. मुखदूर्गंधी दूर होण्यासाठी कडूलिंबाची पाने चघळावीत. धान्य दिर्घकाळ टिकवण्यासाठी पानांचा उपयोग केला जातो.

सिधेश्वर तु.घुले, मंगळवेढा
पुस्तक: वृक्ष अमृताचा : कडुलिंब
लेखक: सिधेश्वर तु.घुले, मंगळवेढा

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

INDIAN ENERGY SCENARIO AND VISION

Prof. Maheshkumar Shankar Kedar

Non-Conventional Energy Scenario and Vision 2020 in India.

India is a country with more than 121 Cr. people officially for more than 17% of world's population. It is the seventh largest country in the world with overall land area of 3,287,263 sq kilometres. India measures 3214 km from north to south and 2993 km from east to west. It has a land frontier of 15,200 km and coastline of 7,517 km. India has 28 states and 7 union territories. It faces a formidable challenge in providing adequate energy supplies to users at a reasonable cost. It is expected that India's nominal GDP will exceed day by day as compare to developed countries like UK, US. India's nominal GDP crossed the annual growth rate of nominal GDP during the period is dramatic 22 percent. Thus the energy challenge is of primary importance. In the last six decades, India's energy use has increased 16 times and the installed electricity capacity by 84 times. In 2013, India's energy use was the fifth highest in the world.

Nevertheless, India as a country suffers from significant energy scarcity and persistent electricity deficits. In recent years, India's energy consumption has been increasing at a relatively fast rate due to population growth and economic development, even though the base rate may be somewhat low. With an economy projected to grow at 8-9% per annum, rapid urbanization and improving standards of living for millions of Indian households, the demand is likely to grow significantly. The supply challenge is of such extent that there are logical apprehensions that severe shortages may occur. Increasing demand and meeting demand with supply by current position. Distribution network and Current Problem of Power shortage, Light Cut-off and Load Shading of Indian Power/ Energy Scenario in Rural and Urban Indian. Creating it with Green Environment friendly/helpful option is big Challenge.

Introduction to Energy

Energy is Capacity of body to do work. There two forms of Energy as follows:-

Non-Conventional source of energy is energy sources obtained from sources that are essentially infinite. Examples of Non-Conventional include wind power, solar power, geothermal energy, tidal power and hydroelectric power. Previously these were Conventional

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

energy source before James Watt invented the steam engine in the eighteenth century. In fact, the New World was explored by man using wind-powered ships only. The non-conventional sources are available free of cost, are pollution-free and inexhaustible. Man has used these sources for many centuries in propelling ships, driving windmills for grinding corn and pumping water, etc. Because of the poor technologies then existing, the cost of harnessing energy from these sources was quite high. Also because of uncertainty of period of availability and the difficulty of transporting this form of energy, to the place of its use are some of the factors which came in the way of its adoption or development. Conventional energy is the conventional fossil fuels such as coal, oil and gas, which are likely to reduce with time. The use of fossil fuels and nuclear energy replaced totally the non-conventional methods because of inherent advantages of transportation and certainty of availability; however these have polluted the atmosphere to a great extent. In fact, it is feared that nuclear energy may prove to be quite hazardous in case it is not properly controlled. India is blessed with an abundance of sunlight, water and biomass. Enthusiastic efforts during the past two decades are now bearing fruit as people in all walks of life are more aware of the benefits of Non-Conventional energy source, especially decentralized energy where required in villages and in urban or semi-urban centers. India has the world's largest programme for Non-Conventional source of energy.

Supply Options for Non-Conventional Energy

Strategies to meet India's energy requirement are constrained by country's energy resources and import possibilities. Unfortunately, India is not well endowed with natural energy resources. Reserves of oil, gas and Uranium are meager though India has large reserves of thorium. While coal is abundant, it is regionally concentrated and is of low calorie and high ash content, though it has the advantage of low sulphur content. The extractable reserves, based on current extraction technology, remain limited. Hydro potential is significant, but small compared to India's needs and its contribution in terms of energy is likely to remain small. Further, the need to mitigate environmental and social impacts of storage schemes often delays hydro development thereby causing huge cost overruns.

Coal: It is the most important and abundant fossil fuel in India. It accounts for 55% of the

સર્વપ્રી ઈ-દિવાળી વિરાષંક ૨૦૧૪

country's energy need. The country's industrial heritage has been built upon indigenous coal. Commercial primary energy consumption in India has grown by about 700% in the last four decades. Considering the limited reserve potentiality of petroleum & natural gas, eco-conservation restriction on hydro projects and geo-political perception of nuclear power, coal will continue to occupy centre-stage of India's energy [production?]. With hard coal reserves around 246 billion tonnes, of which 92 billion tonnes are proven, Indian coal offers a unique eco friendly fuel source for the domestic energy market for the next century and beyond. Hard coal deposits, spread over 27 major coalfields, are mainly confined to eastern and south central parts of India. Lignite reserves stand at around 36 billion tonnes, of which 90% occur in the southern State of Tamil Nadu. Out of a total of 171926 MW of electricity generated, coal powered thermal power plants accounted for 92418 MW as of February, 2011 indicating that most of India's electricity needs are dependent on coal. It has been estimated that at current levels of consumption the proven reserves of coal will last for 80 years and if all the inferred reserves also materialize it can last for over 140 years at the current rate of extraction. However, the coal consumption will increase as India tries to meet its energy requirements and thus the reserves will last for fewer years. If domestic coal production continues to increase at a rate of 5% the extractable reserve will run out in around 45 years. Further, it is difficult to predict the long term demand for coal owing to rapid changes in the prices and relative availability of other fuels as well as the technological advancements and new policies in the end use sector. Further, the coal deposits in India are concentrated in the Eastern regions. The setting up of a coal fired power plant in Western or North-west India, entails transporting coal over distances exceeding 1000 Km. and at such distances the economics of coal power become unfavourable.

It is estimated that the coal deficit in India will increase to 400 million tonnes in Financial Year (FY) 2017 from around 50 million tonnes in FY11, according to a Credit Suisse report. Further, as per the Planning Commission report it is expected that demand for coal will rise to around 937 million tonnes by 2021-22 and to more than 1415 million tonnes by 2031-32. India has a total installed capacity of 1199.75 MW of oil based power plants which is not substantial and the price per unit of kwh ranges from INR 7.60 to INR 8.00. In 2009-10, the total expenditure incurred on import of 159.2 million tonne of crude oil was \$79,552 million and this is increasing each year putting substantial pressure on Indian economy leading to continuous increase in

संपर्क इ-दिवाळी विरोधांक २०१४

import dependence in this sector.

Natural Gas: India has total reserves (proved and indicated) of 437 billion cubic meters of natural gas as of 1st April 2010. Gross Production of Natural Gas in the country at 47.51 billion cubic meters during 2009-10 was 44.63% higher than the production of 32.85 billion cubic meters during 2008-09. The total installed capacity of gas fired plants as of February 2011 stood at 17706 MW. The flaring of Natural Gas in 2009-10 at 2.09% of gross production is lower than the 3.29% in 2008-09. Natural gas can replace existing fuels in various sectors both for feedstock as well as for energy purposes. However, this substitution will depend upon the relative price of gas with respect to other fuels. Therefore, it may be stated that the demand for gas will depend upon the price of natural gas relative to that of alternatives, mainly Naphtha for fertilizer and petrochemicals and coal for power. With domestic production of just over 140 million standard cubic meters per day meeting barely half the demand, India is importing 10 million tons of liquefied natural gas per annum and is looking at unconventional sources like shale gas. One of the major issues with use of natural gas in India is that of the discriminatory pricing and fiscal policy adopted for oil and gas where oil produced from domestic fields is priced at international rates while the government caps natural gas price at artificially low levels. This is due to the fact that the Indian fertilizer sector, which is a dominant user of natural gas, is highly subsidized. The cost of power obtained by using natural gas varies from INR 2.90 to INR 4.60 per KWh and power obtained through natural gas is mainly used as peaking power. Besides this India has around 0.5 million vehicles running on auto gas and per vehicle consumption is 451 Kg per annum compared to the world average of 1428 kg per annum. This is, however, constrained by a lack of appropriate distribution networks. Natural gas has been recognized as a bridge between the more polluting fuels based on hydrocarbons and cleaner Non-Conventional sources of energy. India Vision 2020 has estimated the demand for gas to be between 65 and 71 Billion Cubic Metres (BCM) for the year 2020.

Nuclear Energy: Nuclear power is the fourth-largest source of electricity in India after thermal, hydroelectric and Non-Conventional sources of electricity. As of 2010, India has 20 nuclear reactors in operation in six nuclear power plants, generating 4,780 MW while 5 other plants are under construction and are expected to generate an additional 2,720 MW. India's nuclear power industry is undergoing rapid expansion with plans to increase nuclear power output to 64,000

સર્વપ્રી ઈ-દિવાળી વિરાષંક ૨૦૧૪

MW by 2032. The work of generating and maintaining nuclear power plant lies with “Nuclear Power Corporation India Limited” and it plans to build five nuclear power parks each with a capacity of eight nuclear reactors of 1000 MW! The nuclear power parks are planned at Kudankulam in Tamil Nadu, Jaitpur in Maharashtra, Mithi Virdi in Gujarat, Haripur in West Bengal and Kovvada in Andhra Pradesh.

Despite all the advantages that nuclear power is supposed to offer it is a very costly affair. In defence of nuclear power it is said that it is the initial capital cost that is very high and thereafter it is not a very costly business. It should not be necessary to impose a high tariff for supplying power from nuclear plants. But it will still not make nuclear power cheaper than hydro or thermal power that currently meets the bulk of electricity supply demand in the country. Further, there is considerable resistance from locals in view of the associated dangers with any nuclear plant and this has been further heightened with the recent damage to nuclear installations in Japan caused by an earthquake and subsequent tsunami. This needs to be factored into the locating of nuclear power plants and the federal Minister of Environment and Forests has cautioned to carefully tread the path of nuclear energy by planning smaller nuclear plants instead of leapfrogging to 1600 MW plants. India with its growing population and burgeoning energy needs has limited options, otherwise it will be forced to resort to more imports of coal and as of today nuclear energy is available at INR 3 to INR 4 for each KWh compared to solar energy at INR 20 per KWh. Another critique of nuclear energy in India is that it will be importing four different types of light water technology making it the most diverse in the world. Further, India with its secretive nuclear establishment has very little public debate on the safety and security related issues.

Non-Conventional Energy in India

India has been making continuous progress in conventional as well as Non-Conventional power generation. The trajectory of growth of installed capacity since 2002 (start of the 10th five year Plan), 2007 (start of 11th Plan), and as of 30 November .2010, Providing energy access and energy security for the poor would, therefore, continue to be a major issue and problem. Solutions to this simply have to be found but which no longer appear possible from conventional sources. It is clear that India’s need for secure, affordable, and environmentally sustainable energy has become one of the principal economic and development challenges for the country. It

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

is also clear that while energy conservation and energy efficiency have an important role to play in the national energy strategy, Non-Conventional energy will become a key part of the solutions and is likely to play an increasingly important role for augmentation of grid power, providing energy access, reducing consumption of fossil fuels and helping India pursue its low carbon developmental pathway.

Policy for Grid Non-Conventional Power

The development of grid interactive Non-Conventional power essentially took off with the Electricity Act 2003 –which mandates the State Electricity Regulatory Commissions (SERCs) to (i) promote cogeneration and generation of electricity from Non-Conventional sources of energy by providing suitable measures for connectivity with the grid and sale of electricity to any person, and (ii) fix certain minimum percentages for purchase of Non-Conventional power in the area of each Distribution licensee. Section 61(h) mentions that these should be guiding factors while specifying the terms and conditions of determination of tariffs. The National Electricity Policy 2005 has further provided for progressive increases in these levels and purchases by distribution companies through competitive bidding processes. The Tariff Policy 2006 requires fixation by SERCs of a minimum percentage for purchase of energy from such sources taking into account availability of such resources in the region and its impact on retail tariffs and procurement by distribution companies at preferential tariffs determined by the SERCs. As of date, most of the SERCs have specified percentages for purchase of electricity from Non-Conventional sources of energy. Preferential tariffs for grid interactive Non-Conventional power are being given in most potential States like Rajasthan, Gujarat, Tamil Nadu etc. Due to various measures taken by electricity regulatory commissions open access has been facilitated, thereby enabling buyers to choose their suppliers which not only fosters healthy competition but suppliers are forced to be innovative in quality and pricing to rope in customers. It has also led to more stable and secure grid operations which have led to decrease in outages due to grid failures. Depending on the availability of the Non-Conventional power in different states purchase obligations have been fixed in their respective distribution areas. Various states which have met their Non-Conventional purchase power obligations include Kerala (5%), Tamil Nadu (10%), Andhra Pradesh, Karnataka and Maharashtra (5%), Gujarat (2%) and Delhi (1%).

Impact of Policy and Vision 2022

સર્વપ્રી ઈ-દિવાળી વિરાષંક ૨૦૧૪

During the last many years the share of Non-Conventional energy has steadily increased due to the initiative taken by Government of India and as indicated in Table 5. The share of various types of Non-Conventional energy is indicated in Table 6. All figures are in MW. It is estimated that total share of Non-Conventional energy will be 15.9% by 2022. In the larger perspective of grid power an innovative scheme is being tried in India called as tail-end grid. So far the emphasis has been on large plants whether they are wind, solar, hydro or biomass. Locations for wind and hydro are fixed. However, for biomass the difficulties of ensuring collection and transportation of fuel are leading towards smaller plants. For solar PV, a total of 100 MW capacity is being set up with smaller plants of 100 KW to 2 MW, which are connected to grid through 11 kV feeders. It is expected that small plants would reduce the transmission losses by 5-7% with respect to large capacity plants of 50 - 100 MW size and improve both voltage and frequency at the tail end. The same approach is being planned for biomass based power plants of up to 2 MW capacity as the logistics of fuel management would become much more manageable and more environmentally friendly. It is envisaged that hundreds of such plants will be built in the next few years thus improving the transmission infrastructure.

Biomass Power and Bagasse Cogeneration Program

This program aims at the utilization of biomass, such as agro-waste in the form of straws, stalks, stems and fibres; agro-industrial processing residues such as shells, husks, deoiled cakes, wood from dedicated energy plantations and bagasse from sugar mills, for power generation using combustion technology. The current potential for power generation from surplus agro and agro-industrial residues is estimated at 17000 MW. With efficient power cogeneration plants in new sugar mills and modernization of existing ones, the potential of surplus power generation through bagasse cogeneration in sugar mills is estimated at 5000 MW. Thus the total estimated biomass power potential is about 22,000 MW.

Wind Power

The wind power program is the fastest growing Non-Conventional energy program [in India] and is almost entirely coming through private sector investments. India has a potential of around 48,500 MW. With a capacity addition of 12,800 MW, it contributes to around 75% of the grid-connected Non-Conventional energy power installed capacity. The major wind power capacity is in the states of Tamil Nadu, Gujarat, Maharashtra, Karnataka and Rajasthan. Wind

संपर्क इ-दिवाळी विरोधांक २०१४

electric generators of unit sizes between 225 kW and 2.10 MW have been deployed across the country. Wind Electric Generators of unit capacity up to 2.10 MW are being manufactured India. An ambitious target of 9,000 MW was set for 11th Plan, of which 5,715 MW had already been achieved by September, 2010. This has been possible because of the multidimensional approach of central and state governments. The main driving force for development of wind sector has been the provision of accelerated depreciation of 80%, an incentive also available to many other sectors. This provision has enabled large profit making companies, small investors and captive users to participate in the sector. However, independent power producers (IPPs) and foreign direct investment (FDI) were not able to benefit from the accelerated depreciation provision. The effort is to do 2000 MW or more annually.

Small Hydro Power

The estimated potential for power generation in India from small hydro plants is about 15,000 MW from 5718 identified sites. So far over 760 small hydropower projects aggregating to 2,803 MW have been set up in various parts of the country and 285 projects of about 940 MW are in various stages of implementation. At present, a capacity addition of about 300 MW per year is being achieved, of which about 70% is coming through the private sector. Attention is being focused on States with the maximum hydro potential and improving environment policies to attract private sector investments.

Solar power

Among the various Non-Conventional energy resources, India possesses a very large solar energy potential; most parts of the country are blessed with good amounts of sunshine. There are about 300 clear sunny days in a year in most parts of country. The average solar radiation incident over India varies from 4 kWh/day - 7 kWh/day. The solar radiation received over the Indian land area is estimated to be about 5,000 trillion kWh/year. In June, 2008, a National Action Plan on Climate Change was announced, which included eight major national missions with the one on solar energy being the centre piece. This mission envisages a major step up in the utilization of solar energy for power generation and other purposes. The Jawaharlal Nehru National Solar Mission (JNNSM) was launched by the Prime Minister of India in January 2010, with a target of 20,000 MW grid solar power (based on solar thermal power generating systems and solar photovoltaic (SPV) technologies), 2000 MW of Offgrid capacity including 20 million

संसदी ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

solar lighting systems and 20 million sq.m. solar thermal collector area by 2022. The Mission will be implemented in three phases. The first phase will be of three years (up to March, 2013), the second up to March 2017 and the third phase will continue until March, 2022. The target for phase-I is to set up 1,100 MW grid connected solar plants including 100 MW of roof top and small solar plants and 200 MW capacity equivalent off-grid solar applications and 7 million sq. m solar thermal collector area. A new architecture has been designed for the 1000 MW projects. These will be implemented through NTPC Vidyut Vyapar Nigam (NVVN). NVVN will sell the solar power to the State utilities after bundling solar power with the equivalent capacity of thermal power. CERC has announced tariffs for the purchase of solar power by NVVN. The tariff for 2011 for PV is Rs.17.91 per unit and Rs. 15.31 per unit for solar thermal power. The main objectives of the mission are to help reach grid parity by 2022 and help set up indigenous manufacturing capacity.

Financing of Non-Conventional Energy

Non-Conventional power generation capacity in India has been set up largely through private sector investments and has been possible due mainly to a conducive, strong and clear policy framework and investor friendly environment. New investment is the most potent indicator of growth of the sector. It is estimated that, in 2009 the total financial investment in clean energy in India was at US \$ 3.2 billion out of which more than US \$ 1 billion is in the form of FDI. Ernst and Young ranked India the fourth most attractive country for Non-Conventional energy investment in the world, only behind the United States, China, and Germany. Although the government provides support in the form of easy finance, institutional mechanisms still need to be strengthened. Further, Non-Conventional energy is central to climate change mitigation efforts. The Government of India has also created a “Clean Energy Fund” by imposing a surcharge of INR 50 (US \$1.11) on the sale of every tonne of coal to finance clean energy projects.

Employment Opportunities

Non-Conventional energy has vast potential in terms of creating new job opportunities in India where there is high rate of unemployment and disguised employment. The report estimates that implementation of the National Action Plan on Climate Change could create an Additional 10.5 million direct green jobs.

Energy is important for development and this means that if India is to move to a higher

संप्रग्रही ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

growth path than is now realistic, it must ensure the reliable availability of energy. The present energy scenario in India is not satisfactory. The power supply position prevailing in the country is characterized by persistent shortages and irregularities and also high prices for industrial consumers. There is also concern about the position regarding petroleum products. India, with its vast population and limited natural resources for meeting its energy requirements, needs to maintain its momentum of growth and this can be made possible only with a clear strategy for use of best possible energy options available. India needs to have a long term strategy for meeting its energy needs by 2050 and a short term goal of 2020 which can be small steps towards attaining energy security by year 2020. The world community also needs to understand the challenges being faced by India and help by putting in place innovative financial instruments for financing the energy needs of India and lifting of technical barriers. Finally, India needs to wake up and respond by improving efficiency, boosting infrastructure development and promoting private equity participation as the government cannot raise capital on its own for this purpose. India needs to realize the vast potential of Non-Conventional energy and need to step up effort for attaining the goal of “20 11 20 20” by 2020. These targets are attainable and not only provide cleaner energy but also open a new field for providing employment opportunities to millions of people who are unemployed or disguised employment. This momentum then needs to be maintained so that India attains a target of having 70% Non-Conventional energy use by 2050.

Prof. Maheshkumar Shankar Kedar

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN MULTI-BRAND RETAIL MARKET IN INDIA: ITS CHALLENGES AND ISSUES.

Prof. Maheshkumar Shankar Kedar

India is a country with more than 121 Cr. people officially for more than 17% of world's population. It is the seventh largest country in the world with overall land area of 3,287,263 sq kilometres. India measures 3214 km from north to south and 2993 km from east to west. It has a land frontier of 15,200 km and coastline of 7,517 km. India has 28 states and 7 union territories. It faces a formidable challenge and Issues in Indian Multi brand multi brand retail Sector. India being second most-populous 121 Crore population country has massive scope for multi brand multi brand retail expansion as along with urbanization and consumerism has also been increasing. Further, India's GDP has also been flexible as growing at fast rate as it continued to be the second fastest growing economy in the world after China and as the income of the country increases, demand for goods also increases because there is positive relation between demand, supply position and income. Initially India was traditionalist regarding FDI; it forced limitation on foreign companies to limit their share in equity capital of their Indian subsidiaries but over the time Government of India gradually liberalized foreign investment in various sectors. Recently in 2011 India permitted 100% FDI in single brand multi brand multi brand retail and in 2012, 51% FDI permitted in multi brand Multi brand multi brand retail . In this paper we are analyzing the impact of such decision on Multi brand multi brand retail sector.

Multi brand retailing in India is one of the pillars of its economy and accounts for 14 to 15 percent of its GDP. The Indian multi brand retail market is estimated to be US\$ 500 billion and one of the top five multi brand retail markets in the world by economic value. India is one of the fastest growing multi brand retail markets in the world, with 1.2 billion people. As of 2013, India's multi brand retailing industry was essentially owner manned small shops. In 2010, larger format convenience stores and supermarkets accounted for about 4 percent of the industry, and these were present only in large urban centers. India's multi brand retail and logistics industry employs about 40 million Indians (3.3% of Indian population). Until 2011, Indian central government denied foreign direct investment (FDI) in multi brand multi brand retailing, forbidding foreign groups from any ownership in supermarkets, convenience stores or any multi brand retail outlets. Even single-brand multi brand retail was limited to 51% ownership and a bureaucratic process. In November 2011, India's central government announced multi brand retail reforms for both multi-brand stores and single-brand stores. These market reforms paved the way for multi brand retail innovation and competition with multi brand retailers such as Walmart, Carrefour and Tesco, as well single brand majors such as IKEA, Nike, and Apple. The announcement sparked intense activism, both in opposition and in support of the reforms. In December 2011, under pressure from the opposition, Indian government placed the multi brand multi brand retail reforms on hold till it reaches a consensus.

संपर्क ई-दिवाळी किरोषांक २०१४

Foreign Direct Investment

Foreign Direct Investment means “cross border investment made by a resident in one economy in an enterprise in another economy, with the objective of establishing a lasting interest in the investee economy. FDI is also described as “investment into the business of a country by a company in another country”. Mostly the investment is into production by either buying a company in the target country or by expanding operations of an existing business in that country”. Such investments can take place for many reasons, including to take advantage of cheaper wages, special investment privileges (e.g. tax exemptions) offered by the country.

Why Countries do FDI

- a) Domestic capital is inadequate for purpose of economic growth;
- b) Foreign capital is usually essential, at least as a temporary measure, during the period when the capital market is in the process of development;
- c) Foreign capital usually brings it with other scarce productive factors like technical know-how, business expertise and knowledge

Benefits of FDI:

- a) Improves forex position of the country;
- b) Employment generation and increase in production;
- c) Help in capital formation by bringing fresh capital;
- d) Helps in transfer of new technologies, management skills, intellectual property
- e) Increases competition within the local market and this brings higher efficiencies
- f) Helps in increasing exports;
- g) Increases tax revenues

Why FDI is Opposed by Local People FDI :

- (a) Domestic companies fear that they may lose their ownership to overseas company
- (b) Small enterprises fear that they may not be able to compete with world class large companies and may ultimately be edged out of business;
- (c) Large giants of the world try to monopolise and take over the highly profitable sectors;
- (d) Such foreign companies invest more in machinery and intellectual property than in wages of the local people;
- (e) Government has less control over the functioning of such companies as they usually work as wholly owned subsidiary of an overseas company.

FDI in Indian Multi brand retail Sector

Current Status of Indian Multi brand retail Sector:-

The multi brand retail industry in India is the second largest employer with an estimated 35 million people engaged by the industry. There has been opening of Indian economy to foreign organization for foreign direct investment through organized multi brand multi brand retail. The union government has sanctioned 51% foreign direct investment in multi-brand like Wal-Mart, Carrefour, and Tesco. This will make foreign goods and items of daily consumption available

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

locally, at a lower price, to Indian consumers. The new policy will allow multi-brand foreign multi brand multi brand retailers to set up shop only in cities with a population of more than 10 lakhs as per the 2011 census. There are 53 such cities at present. This means that big multi brand retailers can move beyond the metropolises to smaller cities. The final decision will however lies with the state governments. Foreign multi brand multi brand retailers will require a minimum investment US \$100 million of which at least 50% of total FDI should be invested in back-end infra-structure which would include capital expenditure on the entire spectrum of related activities including cold chain infrastructure, food processing, refrigerated transportation, logistics. Big multi brand retailers will need to source at least 30% of manufactured or processed products from Indian small industries.

The Organisation of India's Multi brand retail Industry:- Multi brand retail Sector can basically be classified in to two segments

1. Organised - Organised multi brand retailing refers to trading activities undertaken by licensed multi brand retailers, that is, those who are registered for sales tax, income tax, etc. These include the corporate-backed hypermarkets and multi brand retail chains, and also the privately owned large multi brand retail businesses.

2. Unorganised - Unorganised multi brand retailing, on the other hand, refers to the traditional formats of low-cost multi brand retailing, for example, the local kirana shops, owner manned general stores, paan / beedi shops, convenience stores, hand cart and pavement vendors, etc. The Indian multi brand retail sector is highly fragmented with 95 per cent of its business being run by Kirana Stores.

Types of Multi brand retailing in India

(a) Single Brand- Single brand implies that foreign companies would be allowed to sell goods sold internationally under a „single brand“, viz., Reebok, Nokia and Adidas. FDI in „Single brand“ multi brand retail implies that a multi brand retail store with foreign investment can only sell one brand. For example, if Adidas were to obtain permission to multi brand multi brand retail its flagship brand in India, those multi brand multi brand retail outlets could only sell products under the Adidas brand and not the Reebok brand, for which separate permission is required. If granted permission, Adidas could sell products under the Reebok brand in separate outlets.

(b) Multi Brand- FDI in Multi Brand retail implies that a multi brand retail store with a foreign investment can sell multiple brands under one roof. Opening up FDI in multi brand retail will mean that global multi brand retailers including Wal-Mart, Carrefour and Tesco can open stores offering a range of household items and grocery directly to consumers in the same way as the ubiquitous „kirana“ store. The approval for single and multi brand includes a set of riders for the foreign investors, aimed at ensuring that the foreign investment makes a genuine contribution to the development of Indian infrastructure and logistics, at the same time facilitating integration of small multi brand multi brand retailers into the upgraded value chain.

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

Data Analysis/ Findings

Policy Adopted by Government of India:-

Indian foreign policy regarding investment can be study on four phases i.e. First phase consist of the Period 1948-66 in which India welcome foreign investment cautiously. In late sixties crises emerged as a result of which India adopted relative and restrictive policy from 1967 till the second oil crisis in 1979. In order to attract resources from oil exporting, developing countries, foreign investment policy has been revised in October 1980 and in 1982-83. It has been further liberalized. Fourth phase started in 1991 with liberalization and open door policy as the main aim of these reform was to encourage investment and accelerate economic growth.

The multi brand multi brand retail sector in India is organized into three categories. According to the Department of Industrial Policy and Promotion (DIPP) of the Government of India, the single-brand multi brand retail comprises those multi brand retailers selling products of a single brand^{*} only, such that products should be sold under the same brand internationally; and single-brand product multi brand retailing covers only products which are branded during manufacturing. In this category, FDI is allowed to the extent of 51 per cent. From 2006 to March 2010, around 94 foreign firms applied to invest through the single-brand route of which 57 were approved. Consequently, the percentage increase in FDI flows in the multi brand retail sector between 2008 and 2010 was even higher than that in sectors such as the services sector, trading and telecommunications, which have a much higher share in the country's overall FDI.

Conditions for FDI Route in Multi brand multi brand retail Sector

The conditions for 51% FDI in MBRT include a minimum investment of \$100 million by each player, 50% of it in back-end infrastructure, 30% procurement from micro, small and medium enterprises (MSMEs), and the government's right to procure the farm produce first. Further, the permission for MBRT has been granted for cities with a population of one million or more, which brings in 53 cities. Some of entrance routes used by them have been discussed in sum as below:

a) Franchise Agreement Franchise agreement is written contract between the franchisor and franchisee. It is the easiest mode to enter Indian market. One can enter through this route with RBI approval under the Foreign Exchange Management Act. Many of the players like Spencer, Lacoste, Mango, Nike etc. entered through this route only.

b) Cash And Carry Wholesale Trading Cash & Carry wholesale trading would mean sale of goods/merchandise to multi brand multi brand retailers, industrial, commercial, institutional or other professional business users or to other wholesalers and related subordinated service providers. 100% FDI is allowed to wholesale trading which include building local infrastructure for manufacturers that will improve distribution. First Global Player entered through this route was Metro AG.

c) Strategic Licensing Agreements Through strategic licensing developer of intellectual property, technology or a product give exclusive license and distribution rights to Indian companies. It is beneficial for both the companies. Using these Indian companies can sell it

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

through their own shops or distribute the brand to franchises. Mango, the Spanish apparel brand has entered India through this with an agreement with Piramyd, Mumbai, SPAR entered into a similar agreement with Radhakrishna Foodland Pvt. Ltd.

d) Manufacturing and Wholly Owned Subsidiaries In a wholly owned subsidiary, the parent company owns all the Shares of the company and there are no minority shareholders. The subsidiary operates with the permission of the parent company. Foreign brands have their subsidiaries in India and these companies have the authority to sell products to Indian consumers by franchising, internal distributors, existent Indian multi brand multi brand retailers, own outlets etc. Some examples are Nike, Reebok, Adidas, etc. that have wholly-owned subsidiaries.

Implications of FDI In Food Multi brand retail Sector

a) Impact on Farmers It is being claimed by the advocates of FDI in multi brand retail that the elimination of intermediaries and direct procurement by the MNCs would secure better prices for the farmers. The fact is that the giant multi brand retailers would have far greater buyer power vis-à-vis the farmers compared to the existing intermediaries. The entry of giant MNCs into agricultural procurement would make the problems worse for the farmers. As against the "mandis" that operate today, where several traders have to compete with each other in order to buy the farmers produce, there will be a single buyer in the case of the MNCs. This will make the farmers dependent on the MNCs and vulnerable to exploitation. On the contrary, the advocates of FDI believe that FDI in multi brand multi brand retail in the agriculture will help in improving supply chain, infrastructure and ensure economic security for farmers through the elimination of middlemen in the country.

The Indian agricultural sector is dominated by small farms (83% of total farms). Large corporations of farms are unlikely to stomach the transaction costs involved in dealing with the millions of small suppliers. Furthermore, small farmers are less likely to have access to technology in order to meet the quality standards required by these corporations. Without such business relationships, many small farmers may not realize their desirable higher incomes, or worse, be put out of business by the economically competitive larger farms.

b) Impact on Traditional Multi brand retail and Employment The key factors that drive growth in multi brand retail industry are young demographic profile, increasing consumer aspirations, growing middle class incomes and improving demand from rural markets. Also, the increasing incomes and improvements in infrastructure are broadening consumer markets and hurrying the convergence of consumer tastes. Economic liberalization of the Indian economy, increased in spending per capita income, even for the common citizen. Moreover, the coming up of dual income families in urban area also help in the growth of multi brand multi brand retail sector, even in small towns. In addition to that, the consumer preferences for shopping in new vicinities, availability of quality real estate and mall management practices and a shift in consumer demand to foreign brands like McDonalds, Sony, Panasonic, etc. also contributes to the spiral of growth in this sector.

Supermarket expansion leads to a phenomenon of multi brand retail Darwinism in

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

which only the fittest survive that means as compared to unorganized sector like street vendor traditional multi brand retailer & shop vender the organized sector like supermarkets would need few people to handle same volume of produce. Multi brand retail sector in India has been the largest source of employment after agriculture. Nearly 40 million people employed in multi brand retail sector which accounts for 8% of the total employment and 4% of the entire population but large proportion of Indian multi brand retail sector is unorganized, that means supermarket expansion is going to affect employment negatively. It is also important here to include the potential loss of employment in the traditional multi brand retail sector when calculating the employment benefits from modern multi brand retailing and the net employment effect should be considered in policy decisions. Whereas, the urban educated middle class people can get more employment from opening up the multi brand retail market, but much more uneducated or less educated poor people from rural India may lose their job in a sudden. Further, as supermarkets use modern technology, not many jobs may be forthcoming from their operations even with 50% investment in backend operations.

c) Impact on Food Inflation Inflation is a politically sensitive issue, particularly for incumbent governments in a democratic country such as India, in particular because rising food prices tend to be regressive in their impact. Food logistic system in India has many problems like lack of transport facility, storage facility etc. Most of the food items are perishable and because of improper transport and storage facility most of the produce got wasted. The major reason behind this problem is dominant part of the food industry consists of unorganized players and they fall short of funds as well as they lack behind in management. This problem can be solved through allowing FDI in this sector. FDI may fuel the funding requirement in logistics. Apart from this they generally operate at large scale and get benefit of economies of scale. Some of the big players in this industry are ITC and Bharti Wal-Mart. Past record reveals that they directly purchase products from farmers, pay them decent prices as well as they have good arrangement of transportation and storage facility which result in minimum loss and this reap them huge benefit. This system is beneficial for farmers as well as consumers because these companies work at very small margin and as result products are available at cheap prices. One of the reason for this is Scale at which they operate is very large because of which their cost of production is cheap. We can say that FDI will decrease inflation in food market.

Opportunities and Threats of FDI in Multi brand retailing in India

Market liberalization, a growing middle-class, and increasingly assertive consumers are sowing the seeds for a multi brand retail transformation that will bring more Indian and multinational players on the scene. India is tipped as the second largest multi brand retail market after China, and the total size of the Indian multi brand retail industry is expected to touch the \$300 billion mark in the next five years from the current \$200 billion. But the recent debate has centered on the issue of whether FDI in multi brand retailing in India will be a "boon or a bane". Many studies and surveys were conducted to analyze the impact of FDI in multi brand retail sector in various segments of the economy. According to a policy paper prepared by the

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

Department of Industrial Policy and Promotion (DIPP, 2010), FDI in multi brand multi brand retail must result in backward linkages of production and manufacturing and spur domestic multi brand retailing as well as exports. According to the World Bank, opening the multi brand retail sector to FDI would be beneficial for India in terms of price and availability of products. While FDI in multi brand retail has been opposed by several in the past citing fears of loss of employment, adverse impact on traditional multi brand retail and rise in imports from cheaper sources like China, adherents of the same indicate increased transfer of technology, enhanced supply chain efficiencies and increased employment opportunities as the perceived benefits.

The following may be regarded as major perceived benefits of allowing FDI in multi brand retail in India:

1. Capital Infusion- This would provide an opportunity for cash-deficient domestic multi brand retailers to bridge the gap between capital required and raised. In fact FDI is one of the major sources of investments for a developing country like India wherein it expects investments from Multinational companies to improve the countries growth rate, create jobs, share their expertise, back-end infrastructure and research and development in the host country.

2. Boost Healthy Competition and check inflation- Supporters of FDI argue that entry of the many multi-national corporations will obviously promise intensive competition between the different companies offering their brands in a particular product market and this will result in availability of many varieties, reduced prices, and convenient distribution of the marketing offers.

3. Improvement in Supply Chain- Improvement of supply chain/ distribution efficiencies, coupled with capacity building and introduction of modern technology will help arrest wastages (in the present situation improper storage facilities and lack of investment in logistics have been creating inefficiencies in food supply chain, leading to significant wastages).

4. Improvement in Customer Satisfaction- Consumers in the organized multi brand retail will have the opportunity to choose between a numbers of internationally famous brands with pleasant shopping environment, huge space for product display, maintenance of hygiene and better customer care. There is a large segment of the population which feels that there is a difference in the quality of the products sold to foreign multi brand retailers and the same products sold in the Indian market. There is an increasing tendency to pay for quality and ease and access to a “one-stop shop” which will have a wide range of different products. If the market is opened, then the pricing could also change and the monopoly of certain domestic Indian companies will be challenged.

5. Improved technology and logistics- Improved technology in the sphere of processing, grading, handling and packaging of goods and further technical developments in areas like electronic weighing, billing, barcode scanning etc. could be a direct consequence of foreign companies opening multi brand retail shops in India. Further, transportation facilities can get a boost, in the form of increased number of refrigerated vans and pre-cooling chambers which can help bring down wastage of goods.

6. Benefits for the Farmers- Presumably, with the onset of multi brand retail, the food and

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

packaging industry will also get an impetus. Though India is the second largest producer of fruits and vegetables, it has a very limited integrated cold-chain infrastructure. Lack of adequate storage facilities causes heavy losses to farmers, in terms of wastage in quality and quantity of produce in general, and of fruits and vegetables in particular. With liberalization, there could be a complete overhaul of the currently fragmented supply chain infrastructure. Extensive backward integration by multinational multi brand retailers, coupled with their technical and operational expertise, can hopefully remedy such structural flaws. Also, farmers can benefit with the “farm-to fork” ventures with multi brand retailers which helps (i) to cut down intermediaries ; (ii) give better prices to farmers, and (iii) provide stability and economics of scale which will benefit, in the ultimate analysis, both the farmers and consumers.

7. Creation of More And Better Employment Opportunities- The entry of foreign companies into Indian Multi brand retailing will not only create many employment opportunities but, will also ensure quality in them. This helps the Indian human resource to find better quality jobs and to improve their standard of living and life styles on par with that of the citizens of developed nations.

Key Potential Threats

Critics of FDI feel that liberalization would jeopardize the unorganized multi brand multi brand retail sector and would adversely affect the small multi brand retailers, farmers and consumers and give rise to monopolies of large corporate houses which can adversely affect the pricing and availability of goods. They also contend that the multi brand retail sector in India is one of the major employment providers and permitting FDI in this sector can displace the unorganized multi brand retailers leading to loss of livelihood. The major threats to the domestic multi brand retailers in India are specified below:

1. Domination of Organized Multi brand retailers- FDI in single-brand multi brand retail will strengthen organized multi brand retail in the country. These organized multi brand retailers will tend to dominate the entire consumer market. It would lead to unfair competition and ultimately result in large-scale exit of domestic multi brand retailers, especially the small family managed outlets (local “mom and pop” stores will be compelled to close down).

2. Create Unemployment- Multi brand retail in India has tremendous growth potential and it is the second largest employer in India. Any changes by bringing major foreign multi brand retailers who will be directly procuring from the main supplier will not only create unemployment on the front end multi brand retail but also the middleman who have been working in this industry will be thrown out of their jobs.

3. Loss of Self Competitive Strength- The Indian multi brand retail sector, particularly organized multi brand retail, is still under-developed and in a nascent stage and that, therefore the companies may not be able to compete with big global giants. If the existing firms collaborate with the global biggies they might have to give up at the global front by losing their self competitive strength.

4. Indirectly Leads to Increase in Real Estate Cost- It is obvious that the foreign companies which

संपर्क ई-दिवाळी विरोधांक २०१४

enter into India to open up their malls and stores will certainly look for places in the heart of the cities. There shall be a war for place, initiated among such companies. It will result in increase in the cost of real estate in the cities that will eventually affect the interest of the ordinary people who desire to own their houses within the limit of the cities.

5. Alteration of Culture: Though FDI in Indian multi brand retail will indirectly or directly contribute for the enhancement of Tourism, Hospitality and few other Industries, the culture of the people in India will slowly be changed. The youth will easily imbibe certain negative aspects of foreign culture and lifestyles and develop inappropriate consumption pattern, not suited to our cultural environment.

India being one of the major economies in the world has been enjoying huge and regular FDI from Investor of all around the world. Majority of this FDI in India has been made in the sectors of telecommunication, construction, computer software and hardware etc. At the time of independence India welcomed FDI cautiously but as it developed FDI has been liberalized gradually. FDI in multi brand multi brand retail sector has been permitted to enter in 2006 and gradually it liberalized and recently in 2011, 100% FDI in single brand multi brand retail permitted and in 2012, 51% FDI in multi brand retail permitted. This has led to debate regarding implication of this policy; in this paper we have analyzed implication of these policies on farmers, traditional multi brand multi brand retail & employment and on food inflation. FDI has positive impact on some sectors while negative on others. In our analysis we have seen that FDI will bring investment for modernizing farm as well as multi brand retail sector and will also improve supply chain. As a result of these factors food inflation will come down and it will benefit consumers as well. On the employment side it can have negative impact as major part of multi brand retail sector is unorganized and as a result of FDI many global players will enter in this sector, this may displace the small players. In this paper, it is argued that the potential benefits from allowing large multi brand retailers to enter the Indian multi brand retail market may outweigh the costs. Evidence from developed countries like, the United States suggests that FDI in organized multi brand retail could help to curb the increasing trend of inflation, particularly with wholesale prices. One can also expect that technical knowledge from foreign firms, such as warehousing technologies and distribution systems, for example, will also help to improve the supply chain in India, especially for the perishable goods, like agricultural produce. It can also create better linkages between demand and supply; and this way it create the potentiality to improve the price signals that farmers receive. Thus, it eliminates both wastage of food items and middlemen. And it also increases the division of the final sales prices that is paid to farmers. An added benefit of improved distribution and warehousing channels may also come from enhanced exports. The government should play, in this respect, a leading role with legal provisions and institutional mechanisms for helping the cooperatives of the farmers, producer companies and producer groups in a smooth functioning of the multi brand retail market linkage and to avoid its ill effects.

Prof. Maheshkumar Shankar Kedar

सप्तर्षी प्रकाशन

गट नं.८४/२,

दामाजी कॉलेजच्या पाठीमागे, मंगळवेदा

ता. मंगळवेदा, जि. सोलापूर

पिन नं.४१३३०५

आमची वेबसाईट

www.saptarsheepublication.com

आमची इतर साहित्य

शेती विषयक

मनोरंजनात्मक

ग्रंथ

प्रवासवण्णि

आरोग्यविषयक

कवितासंग्रह

कथा संग्रह

माहितीपर

आत्मकथा

चरित्र वर्णन

ऐतिहासिक

डिकात्मक परिक्षण

Books also available on:
bookganga.com